DISPVTATIO ALTERA
DE
ORNAMENTIS LIBRORVM APVD VETERES VSITATIS

QVAM

IN INCLVTA LIPSIENSIVM ACADEMIA

INDVLTV ET AVCTORITATE

AMPLISSIMI PHILOSOPHORVM ORDINIS

PRO LOCO

IN EODEM OBTINENDO

PVBLICAE ERVDITORVM DISQVISITIONI

SVBIICIT

M. CHRISTIANVS GOTL. SCHVVARZ

SCHOLAE NICOLAITANAE COLLEGA III

AD D XIX NOVEMBR. A. R. S. CIƆ IƆCC VI

QVARTVM RECVSA A IOD. GVIL. KOHLESIO, A. CIƆ IƆCCXXXIIII.

Digitized by Google

ΕΛΕΝΧΟΣ
DISPVTATIONIS II
DE ORNAMENTIS LIBRORVM VETERVM.

I *Prooemium.*

II *De forma uoluminum generatim, eorumque nominibus.*

III *De materia, ex qua uolumina conſtruebantur, et ſpeciatim de diſcrimine philyrae et tiliae, corii et membranae.*

IIII *De rarioribus quibusdam uoluminum generibus; item de modo conficiendae ueterum chartae.*

V *De conglutinatione chartarum; de paginis, et* συμβολαῖς, *ſiue commiſſuris uoluminum.*

VI *De* πρωτοκόλλῳ *et* ἐσχατοκόλλῳ.

VII *De magnitudine uoluminum.*

VIII *De ratione ſcribendi in uoluminibus.*

VIIII *De interpunctione ueteris ſcripturae, et quibusdam diſtinctionum notis ornatus cauſſa aliquando uſurpatis.*

X *De* στίχοις *ueterum.*

XI *De maioribus ſectionibus et diuiſionibus uoluminum.*

XII *De indicibus ueterum librorum.*

XIII *De opiſthographis, et aduerſariis, itemque de margine librorum.*

XIIII *De more ſcribendi ſuper genua, et Graeco prouerbio:* Θεῶν ἐν γούνασι κεῖται.

XV *De umbilicis uoluminum, et* παροιμία, *ad umbilicum peruenire.*

XVI *De coronide, et loquendi formula: coronidem rei imponere.*

XVII *De cornibus librorum.*

XVIII *De frontibus.*

XIX *De circumcidendorum uoluminum ratione.*

XX *De pumicatis libris; ubi et de charta dentata.*

XXI *De libris malleatis.*

XXII *De* σιλλύβοις *et titulis librorum.*

XXIII *De uncis et loris, quibus uolumina conſtringebantur; item & de menide.*

XXIIII *De integumentis uoluminum.*

XXV *De complicandorum et explicandorum uoluminum ratione, aliisque; item et de formula ueterum MSStis addita: Explicit liber feliciter.*

XXVI *Finis huius Diſputationis.*

Q. D. B. V.

I.

QVae ad interna ueterum librorum ornamenta pertinuerunt, ſuperiore exercitatione pro virili parte expoſuimus; rem aliquanto frequentius obuiam, velut quae ab aliis ſic ſatis explicata inuenitur. In difficultatem paullo maiorem ea videntur incurrere, quae deinceps de reliquo, eoque potiſſimum externo, librorum cultu atque ſplendore explanabuntur. Ceterum, quo ad cognoſcendum ſingula luculenta magis, magisque in aperto ſint, omnem ſimul ueruſtam illam compingendorum librorum rationem, quantum potero, breviter ſtrictimque attingam. Etſi vero nonnulla, quae non tam ad ornatum librorum, quam ad neceſſariam eorundem conſtructionem, ſpectarunt, aut quae quocunque modo cum hoc argumento coniuncta uidebantur, tralatitia opera hic commemorabuntur; et quanquam nunc demum forte quaedam afferentur, quae in prima iam diſputatione moneri oportuiſſet: illud tamen tanto excuſatius me eſſe facturum arbitrabar; quanto ſaepius accidit, ut res, uſus, et dies aliquid moneat; quantoque minus iſtas digreſſiones hominibus huiuscemodi rerum ſtudioſis ingratas fore, ſperabam. Neque vero plane inſolens et ab inſtituto meo alienum fuerit, me iſta omnia ſolo ORNAMENTORVM nomine comprehendiſſe: utpote cum huius ipſius uocis uim atque notionem iam olim latius patuiſſe, et cuiusuis fere generis inſtrumenta, cultum atque apparatum, ſignificaſſe, teſtimoniis non inutilibus poſſit comprobari. Sed feſtinamus, ut, quam ſemel ingreſſi ſumus uiam, liberius proſequamur. Quare ad propoſitum ueniemus, et in hac quidem diſputatione operam noſtram cumprimis in forma atque cultu VOLVMINVM VETERVM deſcribendo ponemus.

II. Iam primum omnium ſatis conſtat, non eandem, quae noſtrorum hodie librorum forma eſt, olim ſemper in uſu fuiſſe.

Apud

Apud ueteres enim, non Romanos tantum, ſed Graecos etiam, imo et Ebraeos, rariſſimi fuerunt libri quadrati, iique diſtinctis foliis, ut nunc ſunt, complicati. Totae nonnunquam bibliothecae ſola ut plurimum oſtentabant volumina, quae circa baculum teretem, in cylindri modum, uolui ſolebant. Vnde haec uolumina κυλίνδρους appellauit Diogenes Laertius, in uita Epicuri: Γέγονε δὲ πολυγραφώτατος Ἐπίκουρος, πάντας ὑπερβαλλόμενος πλήθει βιβλίων· κύλινδροι μὲν γὰρ πρὸς τοὺς τριακοσίους εἰσί. Fortun. Licetus de his, in L. de Gemmis annularibus, Schem. III, c. 30 ita ſcribit: *Veteres ſcriptorum ſuorum monumenta non pagellis explicatis, ut nunc fit, habebant extenta, ſed in ſemet ipſa reuoluta, ſub tubi ſpecie; unde uolumina dicebantur, ad noſtram aetatem etiam eodem nomine traducto; cui non reſpondeat res nominata in paginis noſtrorum librorum extenſis, non inuolutis. Quia libri nunc noſtri uolumina non ſunt, ut aeuo Horatii, qui ad hoc alludens cecinit in arte: Vos exemplaria Graeca Nocturna uerſate manu, verſate diurna.* Huiusmodi uolumina Graeci ueteres εἰλήματα; recentiores εἰλητὰ, εἰλητάρια, τομάρια, et κοντάκια nominarunt: Latinis uero κατ' ἐξοχὴν *libri*, item et aliquando *chartae*, dicta ſunt, probante Cl. Salmaſio, *de modo uſur. p. 413. ſq.* Vbi is oſtendit, *librorum* appellationem duplicem eſſe, unam generalem, alteram ſpecialem ac propriam: generali appellatione librum uocari, quacunque materia ſit et forma id, in quo aliquid perſcriptum ſit, cuius rei memoriam conſeruari oportet, ſiue codex ſit, ſiue uolumen; ſiue charta ſit, ſiue membrana, aut lignum ceratum, aliudue quid ſcribendo idoneum: ſtrictiore et magis propria notione, librum, ſiue βιβλίον, pro uolumine accipi. Quia enim ex βίβλῳ Aegyptiaca primum charta confecta, et ex pluribus chartis inuicem adglutinatis uolumen firmatum eſt, idcirco non niſi de chartaceo uolumine βιβλίον proprie loquendo ſumi coepit. Complures infimae Latinitatis Scriptores uolumina a ſimilitudine rutuli, ſeu rotundi baculi, quo menſurae cumulus exaequatur, *rotulos*, ſeu *rutulos* appellauerunt. Neque minus Ebraei a conuoluendo מגלות dixerunt.

III. Materiam, quam in his uoluminibus conficiendis ueteres adhibuerunt, *chartam*, *membranam*, *philyram*, *tiliam*, *corium*, et *alia* huius generis fuiſſe, Vlpianus, *L.* 32 *Pandectarum qui eſt de legatis et fideicommiſſis tertius*, *l.* 52, non obſcure ſignificat. *Librorum*, inquit, *appellatione continentur omnia uolumina, ſiue in CHARTA, ſiue in MEMBRANA ſint, ſiue in quauis ALIA MATERIA. Sed et ſi in PHILYRA, aut in TILIA, ut nonnulli conficiunt; aut in alio CORIO, idem erit dicendum Quodſi in codicibus ſint membraneis, uel chartaceis, uel etiam eboreis, uel alterius materiae, uel in ceratis codicillis; an debeantur, uideamus?* Quo loco Iuris conſultus ſigillatim mentionem facit uoluminum ex *philyra* et *tilia* compoſitorum: quae duo alioqui ſaepius confunduntur, cum diſtincta eſſe Vlpianus innuat. Equidem arbor, quam Latini tiliam dicunt, a Graecis etiam φίλυρα appellatur; quam Suidas ita deſcribit: φίλυρα εἶδος δένδρου ἔχον φλοιὸν βύβλῳ παπύρου ὅμοιον. *Philyra eſt arboris ſpecies, quae librum (corticem) habet, ſimilem byblo papyri.* Sed et tilia et philyra non ſolum arborem huius nominis denotant; verum etiam generatim arboris tenuiores membranas, inter lignum et extimum corticem latitantes; eo quidem diſcrimine, ut philyra (quae tunicas interiores etiam ex aliarum arborum corticibus alioqui ſignificat) tenuiſſimi corticis nomen ſit; tilia uero aliquanto craſſioris, nec adeo, uti philyra, tenuis. Quod Plinii auctoritate probatur, *H. N. l.* 16, *c.* 14, qui de tilia arbore agens: *Inter corticem*, ſcribit, *ac lignum, tenues tunicae multiplici membrana, e quibus uincula TILIAE uocantur; tenuiſſimae earum, PHILYRAE.* Vtramque rem nonnunquam uno corticis nomine ſignificari, notauit, Guilandinus *de Papyro m. III.* Nec uero tunc intelligitur ille craſſus et exterior cortex, qui quidem etiam ſcriptioni inſeruiiſſe fertur; at componendis uoluminibus, de quibus nunc loquimur, parum idoneus erat: ſed intelligitur tenuis et interior cortex, qui etiam liber nuncupatur. Ita Iſidorus, *l. VI Orig. c.* 14: *Liber*, inquit, *eſt interior tunica corticis, quae ligno cohaeret, in qua antiqui ſcribebant.*

De

De qua Virgilius: Sic alta liber haeret in ulmo. *Unde et liber dicitur, in quo ſcribimus; quia ante uſum chartae, uel membranarum, de libris arborum uolumina fiebant.* Hinc adeo corticea charta dicebatur cum tenuis, tum tenuiſſima, membrana inter lignum et exteriorem corticem arboris interiecta; a qua diuerſa erat papyracea charta, de qua mox agemus, ex pelliculis papyri Aegyptiacae confecta. Quarum differentiam Mabillonius *de re Diplom. L. 1, c. 8, p. 33*, luculenter indicauit. Porro uero Vlpianus *membranae* et *corii* meminit, quae duo itidem a multis minus bene diſcernuntur. Et ſane res paullo intricatior eſt. Speciatim quidem et uulgari notione haec duo nomina notant pelles animalium ad ſcribendi uſum praeparatas. Neque uero nunc nullum inter membranam et corium intercedit diſcrimen, quod Guilandinus, *de Papyro, m. III*, uerebatur. Vtriusque diſcrimen praeter alios euidenter oſtendit Leo Allatius, *in Animadu. ad Monum. Etruſc. n. 63, p. 113.* MEMBRANA, inquit, *pilis abraſis, uel calce, aut alia temperatura, amiſſis, et interiore parte, qua carnem operit, in ſubtiliſſima folia extenuata eſt;* CORIVM *uero, ut ab animalibus eſt extractum cum mole illa fungoſa, pilis tantum detractis, ea parte, qua pilos excuſſit, literas accepit.* Ex quibus intelligimus, *corium* fuiſſe pellem paullo craſſiorem, Graecis propriè διφθέραν dictam, neque ita plane apteque praeparatam, ut commode ex utraque facie perſcribi potuerit; *membranam* uero, ſiue *pergamenum*, fuiſſe pellem plenius perfectiusque elaboratam, ita, ut ex utraque parte ſcripturam capere potuerit. Corii uſum longe uetuſtiſſimum eſſe, cognoſcimus; at pergameni praeparandi artificium maxime referimus ad ea tempora, quibus Ptolomaeus, Rex Aegyptius, et Eumenes, Pergamenus, in locupletandarum Bibliothecarum ſtudio ſe inuicem aemulati eſſe dicuntur, apud Plinium, *L. XIII Hiſtor. Nat. c. XI.* et Hieronymum, *Epiſtol. XLIII ad Chromatium.* Conferatur et noſtra diſputatio III *de Ornamentis librorum ueterum, § V et VI.* Quamuis uero hac ratione *corium* et *membrana* omnino a ſe diſtincta fuerint; in citato tamen loco, Vlpianus

Digitized by Google

pianus per *corii* nomen, non tam quoddam pellium animalium genus, ſcripturae recipiendae accommodatum, quam generatim tenuiores fruticum, uel arborum membranulas, e quibus etiam praeparabantur chartae, intellexiſſe uidetur. Adiungit enim *corii* nomen nominibus *philyrae* et *tiliae*; neque *corium* a *philyra* et *tilia* aliter, quam *genus a ſpeciebus*, uti in ſcholis loquimur, diſcernit. Dicit enim: *Sed et ſi libri ſint in philyra, aut tilia, aut in* ALIO CORIO; *idem erit dicendum.* Quanquam uero Ioſephus Scaliger aduerſus Guilandinum, *p.* 20, tradiderit, uerba Vlpiani, *in alio corio*, perperam referri ad corticem arborum a tilia aliarum; comunis ſenſus expertem eſſe oportere, qui ſine adiectione corticem, aut librum arboris, corium uocet; ſe intelligere aliud corium, quam tergus ouillum: facile tamen, pluribus comprobari poteſt, *corii* pariter ac *membranae* nomen alias quoque, non modo pelles animalium ſignificare; ſed ad alia etiam integumenta notanda transferri, ſiue ea animalium fuerint, ſiue etiam rerum inanimarum. Sic apud Plinium, *L. XV, c.* 18. *ficuum corium*; et apud eundem, *L. XXI. c.* 14. *ligni membrana*, legitur. Sigillatim uero *corium* de tenuiſſima et optima philyra, quae texendae chartae e medio papyri acu ſcindebatur, apud Plinium dici, dudum Guilandinus ad Plinium, et Salmaſius ad Vopiſcum, obſeruarunt.

IIII. Sed praeter membranam, corium, tiliam, et philyram, alias etiam materias, quae uolui in rutulum et ſcribi potuerunt, antiqui conficiendis uoluminibus accomodarunt. Huc pertinent uolumina ſerica, et alia non nulla, quorum in prima iam Diſputatione, *n. II*, mentio a nobis facta eſt. Aliquando et plumbum ita praeparatum fuit, ut in eo non tantum literae exararentur, ſed et ut idem, ad inſtar aliorum uoluminum, conuolueretur. Commemorat enim Pauſanias, *L. IV, c.* 26, olim repertum fuiſſe uaſculum, in quo reconditum fuerit plumbum in maximam tenuitatem diductum, et haud ſecus, ac alia uolumina, conuolutum, in eoque perſcripta fuiſſe magnarum Dearum initia. Ἀνοίξας, inquit, τὴν ὑδρίαν, εὗρε κασσίτερον ἐληλασμένον ἐς τὸ λεπτότατον ἐπείλικτο

ἐπελίκετο δὲ ὥσπερ τὰ βιβλία ἐνταῦθα τῶν μεγάλων θεῶν ἐγέγραπτο ἡ τελετή. Adhaec et Lambecius, *T. I. Biblioth. Vindob. p.* 79, refert, anno 1662, ad portam Auguſtam Vindobonae arcam lapideam e terra fuiſſe erutam, in eaque, praeter alia uetuſta monimenta, repertum fuiſſe paruum inuolucrum rotundum et oblongum ex auro puro, operculo itidem aureo ab utraque parte clauſum; intra hoc aliud fuiſſe inuolucrum ex aere, et intra aereum aliud ex argento, et intra argenteum denique tenuiſſimam laminam auream, ſtrictiſſime conuolutam, quae inſcriptionem continuerit tanta ſubtilitate exaratam, ut uix qualiacunque literarum incognitarum ueſtigia apparuerint. Eius uoluminis aurei formam ac ſcripturam, cui libet, apud ipſum Lambecium, l. c. uidere licet. Sed haec rariſſima uoluminum ueterum ſunt exempla. Verum omnium frequentiſſime in componendis uoluminibus *charta papyracea* fuit uſurpata. Haec enim ad modum noſtrae propemodum chartae et uolui maxime poterat, et plicari. Deinde, auctore Caſſiodoro, *L. XI, c.* 38. papyracea charta multo facilius, quam corticea, ad decorem literas ſuſcipiebat. Praeterea charta haec, ueluti tela quaedam, in immenſum fere ab artifice poterat produci. Tandem uolumina ex papyro, leuiori opera atque arte, itemque minore ſumtu, plerumque conſtruebantur. Hinc βιβλία ſtrictiore notione de chartaceo uolumine accipiebantur; quia ex βίβλῳ ut plurimum componi ſueuerant. Charta uero illa papyracea, ex papyro, ſeu biblo, quae ad Nilum plurima ſuccreſcebat, confici ſolebat. Vnde συνεκδοχικῶς papyrus pro ipſa charta dici coepit. Modum huius chartae conficiendae docet Plinius, *L. XIII, c.* 12: *Praeparantur*, inquit, *ex papyro chartae, diuiſo acu in praetenues, ſed quam latiſſimas philyras: Principatus medio, atque inde ſciſſurae ordine. --- Texuntur omnes tabulae madente Nili aqua. Turbidus liquor glutinis praebet uicem. Primo ſupina tabulae ſcheda allinitur, longitudine papyri, quae potuit eſſe, proreſegminibus utrinque amputatis. Tranſuerſa poſtea crates peragit. Premuntur deinde praelis, et ſiccantur ſole plagulae, atque inter ſe iunguntur, a proximarum ſemper bonitatis diminutione ad deterri-*

Digitized by Google

terrimae. Nunquam plures ſcapo, quam uicenae. Quae Plinii uerba eruditiſſimi uiri a nobis antehac citati, multis commentationibus illuſtrare contenderunt. Quarum ſummam hanc accipe: Scilicet caulis papyri, reſectis utrinque praeſegminibus, diuidebatur ſecundum longitudinem in duas partes aequales; hae poſtea acu, ſeu ferro ſubtiliſſimo, in bracteas, ſiue tenues philyras, diſpeſcebantur: quarum bractearum, quae medio caule continebantur, tenuiſſimae erant, optimamque et tenuiſſimam dabant chartam; ceterae, quae cortici exteriori propius adhaerebant, deteriores exiſtimabantur, minusque bona ex iis charta contexebatur. Porro philyrae illae acu ſeparatae ſuper tabulam, ſeu aſſerem ligneum, madentem turbida Nili aqua, quae conglutinabat plagulas, extendebantur, et, uelut ſtamen in tela extenſum, primam ſchedam conſtituebant. Super iſtas philyras in tabula directas aliae deinde transuerſa ſerie, uelut ſubtemen, decuſſatim collocabantur, quae alteram ſchedam conſtituebant. Adeoque in chartis ſubtemen ſtamini imponebatur, et glutinis ope utrumque coniungebatur; non uero, quemadmodum in tela, intercurrentibus ſe mutuo et permixtis ſtaminibus, alterum alteri inſerebatur. Vtraque ſcheda, ſiue plagula ſic contexta, et turbido Nili liquore ingeſto (pro quo aliquando gluten uſurpatum) arctius coniuncta, praelis imponebatur, ut redundans aquae humiditas exprimeretur. Inde exemtae ſole exſiccabantur, ſiccatae in ſcapos dirigebantur. Singuli autem ſcapi priſcis temporibus XX, inferiori aeuo, tantum X plagulas continebant; quemadmodum hodie XXV aut XXIV plagulae in uno ſcapo noſtrae chartae numerantur. Denique chartae tales Aegyptiacae Romam delatae in certis chartariorum officinis recurabantur, et magis magisque uſui ſcribendi et ornatui accommodabantur. In cuiusmodi chartis cumprimis tenuitas, denſitas, candor et laeuor, commendabatur, perque magni intererat, ſi ceteras latitudine ſuperarent.

V. Vbi igitur chartae eo, quo diximus, modo paratae erant, glutine in longam ſeriem coniungebantur, pro magnitudine libri futuri. Glutinis uſum in uoluminibus parandis innuit Lucianus, in-

Digitized by Google

in Dialogo aduerſus indoctum, p. m. 387, ubi ſimul et alias ornandorum librorum rationes recenſet. Τίνα ἐλπίδα, καὶ αὐτὸς ἔχων εἰς τὰ βιβλία, καὶ ἀνειλίττεις ἀεί; καὶ ΔΙΑΚΟΛΛΑΙΣ, καὶ περικόπτεις, καὶ ἀλείφεις τῷ κρόκῳ καὶ τῇ κέδρῳ, καὶ διφθέρας περιβάλλεις, καὶ ὀμφαλοὺς ἐντίθεις; h. e. *Qua ſpe fretus libros ſemper uoluis, conglutinas, circumcidis, croco cedroque illinis, pellibus ueſtis, iisque indis umbilicos?* Ex Olympiodoro Photius, *in Biblioth. c. LXXX, p.* 190, de Phillatio, Athenienſi quodam, tradidit, hunc Athenienſibus modum conglutinandorum librorum oſtendiſſe: Οὗ ζητήματος ἐν ταῖς Ἀθήναις ἀνακύψαντος περὶ τῶν κεκολλημένων βιβλίων μαθεῖν τοῖς ἐπιζητοῦσι τὸ μέτρον τοῦ κόλλου. Φιλλάτιος ὁ τοῦ ἱστορικοῦ (Ὀλυμπιοδώρου) ἑταῖρος, εὐφυῶς περὶ γραμματικὴν ἔχων, τοῦτο ἐπέδειξε, καὶ εὐδοκιμήσας, τυγχάνει παρὰ τῶν πολιτῶν εἰκόνος. Tanto vero plura ſchedia, ſiue plagulae, conglutinabantur; quanto ſpiſſius conficiendum erat opus. Atque primum quidem *chartae uacuae*, docente Voſſio, *ad Catullum, p.* 52, *e propiore analogii, ſeu pulpiti ſcriptorii parte, a librariis ſucceſſiue producebantur, eaedemque, peracta ſcriptura, in auerſam et remotiorem analogii frontem recondebantur.* Aqua tamen ratione imago Lucae ſcribentis, quam, *Fig. VII*, ex Lambecii Bibliotheca Vindobonenſi exhibuimus, aliquantum recedere videtur. Iſtas autem chartarum aliarumque materiarum partes, quae inuicem ſibi in longam ſeriem glutine annectebantur, in volumine etiam *paginas* olim dixerunt. Sic Martialis, *Epigr. VI, L. II*:

> *I nunc, edere me iube Libellos:*
> *Lectis uix tibi paginis duabus,*
> *Spectas* ἐσχατοκόλλιον, *Seuere.*

Quam late alteque aliquando patuerint paginae, ex illo Martialis uerſu, *L. X, Epigr. I*, ſuſpicari licet:

> *Terque quaterque mihi finitur carmine paruo*
> *Pagina facta tibi, quam cupis eſſe breuem.*

Ceterum rationem nominis *paginae* reddit Iſidorus, *L. VI Orig. c.* 10. *Voluminis partes*, inquit, *paginae dicuntur, eo, quod ſibi in-*

uicem compingantur. Vnde accidit, ut deinceps pagina συνεκδοχικῶς pro toto libro poneretur, veluti apud Martial. *L. V, Epigr. I:*

Matronae, puerique, virginesque,
Vobis pagina noſtra dicatur.

Et *L. I, Epigr. V:*

Laſciua eſt nobis pagina, uita proba eſt.

Sed et *ſchedae* aliquando partes iſtae appellabantur. Quod patet ex *Epigr. XCI, L. IV* Martialis:

Ohe iam ſatis eſt, ohe libelle:
Iam peruenimus usque ad umbilicos.
Tu procedere adhuc et ire quaeris,
Nec ſumma potes in ſcheda teneri.
Sic tanquam tibi res peracta non ſit,
Quae prima quoque pagina peracta eſt.

Sum̃a enim ſcheda hic pro extrema libri pagina, ſeu ἐσχατοκολλίον, de quo paullo poſt dicemus, accipitur, primaeque paginae opponitur. Alioqui plures ſignificationes uocis *ſchedae* traduntur; de quibus adeas licet Hermolaum Barbarum, *Caſtigat. Plin. L. XIII, c. XI.* et Guil. Budaeum, *annot. in Pand. ad L. pr. §. Nauem. de Exercit. Act.* Guilandinum *in Plin. de papyr. m. 3, p. 97 ſq.* item Raderum, *ad epigramma ex Martiale modo allatum.* Cumprimis uero inelaborata ſcripta, et nondum compacta, ſchedae dicebantur. Sic Iſidorus, *L. VI Orig. c. XIIII: Scheda eſt*, inquit, *quod adhuc emendatur, et necdum in libris relatum eſt.* Graeci has conglutinatas uoluminum plagulas σελίδας quoque nominarunt. *Videatur Salmaſius ad Vopiſcum, p. 763.* Contra uero partes, ſiue plagulae codicum, de quibus alio tempore agemus, Graecis πτυχία, Latinis *tabellae*, proprie dicebantur. Locus, ubi iſtae uoluminis partes coibant, et altera alteri in longitudinem agglutinabatur, συμβολή, ſiue *commiſſura*, uocabatur. Quo aptius uero iſtae plagulae cohaerebant, ne *commiſſurae* hiarent; eo pulchriora habebantur uolumina. Vnde Rex Ptolomaeus in iſto uolumine legis, quod LXX Interpretes a Pontifice Eleazaro attulerant, τῆς συμβολῆς ἀνεπίγνωστον, h. e. *commiſſuras* ita latentes, ut uiſu diſcerni

non

Digitized by Google

non potuerint, multum diuque admiratus eſſe, a Ioſepho perhibetur. Ceterum peculiare illud eſt, neque hic plane praetermittendum, quod Leo Allatius, *in Animadu. ad monum. Etruſc. p.* 135, obſeruauit, coria, ex quibus uetuſtiores uolumina aliquando confecerunt, nullo glutine, ſed filo tantum, conſuta fuiſſe. Etiam Mabillonius, *L. I, c. 8, de re diplom.* memorat, Bullam Iohannis Papae XIII pro Remenſi S. Remigii coenobio, in duabus ſcriptam eſſe membranis, membraneo uinculo per medium ſimul coniunctis.

VI. Prima itaque ſcheda, ſeu plagula, quae primo loco glutinata utplurimum auctoris nomen et operis titulum initiumque aduerſa uoluminis parte, referebat, πρωτόκολλον dicebatur. Contra ἐσχατόκολλον, ſeu ἐσχατοκόλλιον ſiue ſumma ſcheda, erat extrema uoluminis plagula, cui ultimo loco glutinatae umbilicus addebatur. Atque hoc ἐσχατοκόλλιον in uoluminibus idem erat, quod in codicibus extrema tabella, uel in ceratis codicillis, extrema cera. Rem hanc clariorem reddunt duo illa loca, quae ex Martiale modo attulimus, uidelicet ex *Epigr. VI, L. II, et Epigr XCI, L. IV.* Scaliger contra Guilandinum, et Ger. Io. Voſſius in *Etymologico*, ſub uoce *macrocolum*, πρωτόκωλον et ἐσχατοκώλιον, ſcribendum eſſe contenderunt, deducentes has uoces á κῶλον, quod eſt *membrum*, quia ſit uei primum, uel ultimum ſcripturae membrum. Sed Salmaſius *ad Vopiſc. p.* 704, *et de modo uſur p.* 415, uulgarem ſcribendi rationem retinere maluit, deriuans has uoces ἀπὸ τῆς κόλλας, quod eſt *gluten*; quia, uti diximus, dum plagulae ſcaporum in uolumen extendebantur, πρωτόκολλον, primo; ἐσχατοκόλλιον poſtremo loco, glutinabatur. Alioquin πρωτόκολλον etiam in chartae ſcapis nondum perſcriptis prima ſcheda appellabatur. Cum enim ſcapus, quemadmodum paullo ante monuimus, plures paginas uel ſchedulas complecteretur; hinc, docentibus Cuiacio, *in Expoſit. Nouell.* 44. *c.* 2, et Salmaſio *in Vopiſcum, p* 705, in ſola prima ſcheda annotatum erat, quo Comite ſacrarum largitionum, quo tempore, quo loco, et a quo artifice, charta illa confecta fuiſſet. Hoc autem πρωτόκολλον, ſiue hanc primam ſchedam, cũ ſcribendo inutilis eſſet tabelliones et librarii, ueluti im̃undam, exſcindere conſueuerant

ſtinianus uero, *Nouell. XLV.* conſtituit, ut in contractibus conſcribendis tabelliones protocolla relinquerent, nec in aliam, quam quae protocollum haberet, chartam mundam contractum regererent. Scribit enim Βασιλικῶν *L. XXII. tit. 2. de tabellion.* Ἐκεῖνο μέντοι τῷ παρόντι προστίθεμεν νόμῳ, ὥστε τοὺς συμβολαιογράφους μὴ εἰς ἕτερον χάρτην καθαρὸν γράφειν συμβόλαιον, πλὴν εἰ μὴ εἰς ἐκεῖνον, ὃς προκείμενον τὸ καλούμενον πρωτόκολλον ἔχει, φέρον τὴν τοῦ κατὰ καιρὸν ἐνδοξοτάτου κόμητος τῶν θείων ἡμετέρων θησαυρῶν προσηγορίαν καὶ τὸν χρόνον, καθ' ὃν ὁ χάρτης γέγονε, καὶ ὁπόσα ἐπὶ τῶν τοιούτων προγράφεται· καὶ τοῦτο τὸ πρωτόκολλον μὴ ἀποτέμνειν, ἀλλ' ἐγκείμενον ἐᾶν. κ. τ. λ. Placet autem ipſa Iac. Cuiacii uerba, quibus citatum Iuſtiniani locum illuſtrauit, adiicere: *Protocollum*, inquit, *alius maiorem et regiam chartam interpretatur; alius ſchedam negligentius ſcriptam, alius exemplar formularum; quo tabelliones uti ſolent. Omnes errant uehementer. Vt hodie chartae habent notam aliquam, ex qua dignoſcitur, quis eam chartam praeparauerit; ita habebant olim chartae breuem annotationem, quae declarabat, quo Comite largitionum (ſub cuius cura et chartariae erant) quo tempore et a quo praeparatae fuiſſent chartae; ex eo coarguebatur ſaepe falſitas.* Poſtea iſta uox *Protocolli* ad alias etiam res ſignificandas reſtricta eſt. Ita *Protocollum* aliquando appellatur prima concinnatio, et raptim confecta ſcriptura, quae meliorem compoſitionem deſiderat. Denique et illi libri *Protocolla* dici coeperunt, in quos acta publica referri ſolent. *Videatur Simon Schardius in Lexico Iuridico, Beſoldus in Theſauro Practico, itemque alii.*

VII. Multitudo et numerus plagularum, quae iſto modo ſibi inuicem glutine annectebantur, non facile definitus reperitur. Prout enim libri, uel maiores, uel breuiores erant; ita plures, uel pauciores plagulas continebant. Hinc pro diuerſitate argumentorum, quae tractabantur, exigua aliquando uolumina erant, quae uix duabus tribusue plagulis in longitudinem conglutinatis conſtabant. De cuiusmodi breuiori uolumine Martialis loquitur, *Epigr. VI, L. II.*

Lectis

Lectis uix tibi paginis duabus,
Spectas ἐσχατοκόλλιον, Seuere.

Et paulo poſt idem Poeta de exigua uoluminum ſuorum mole loquens, ſcribit:

Quid prodeſt mihi tam macer libellus,
Nullo craſſior ut ſit umbilico,
Si totus tibi triduo legatur?

Quemadmodum autem magna in latitudine plagularum chartacearum, ex quibus cumprimis uolumina componebantur, differentia fuit, dum, auctore Plinio, *l. XIII, c.* 12. *Hiſtor. Natur.* tredecim digitorum fuit optimis chartis; duo detracti ſunt Hieraticae, ἁπλῶς ita dictae; Fanniana denos habuit, et uno minus Amphitheatriaca; pauciores Saitica; Emporeticae breuitas ſex digitos non exceſſit: ita ab hac paginarum latitudine nec earundem longitudinem adeo diſcrepaſſe animaduertes, ſi, quae conficiendae ueterum papyri ratio fuerit, paullo diligentius attenderis. Erant aliquando parua uolumina, quae proprie dicebantur *libelli.* Saepius in conficiendis uoluminibus commodioris uſus rationem habuerunt. Huc pertinet, quod Martialis de ſuo libello cecinit, *L. II, Epigr.* 1:

Ter centena quidem poteras Epigrammata ferre,
Sed, quis te ferret perlegeretque, Liber?

Sed et grandia aliquando componebantur uolumina, quae pluribus plagulis inter ſe coniunctis producebantur. Huc pertinet illud A. Gellii, *l.* 14 *c.6. Dat mihi librum grandi uolumine.* Et Mabillonius, *de re Diplom. L. I, c.9.* obſeruauit, etiam inter *diplomata antiqua*, multa occurrere ex papyro Aegyptiaca inuſitatae longitudinis uolumina. Sic ſe uel Diploma Benedicti III. uidiſſe teſtatur, cuius latitudo duorum pedum, ſed altitudo ad pedes unum et uiginti, porrigatur. Facile enim in molem amplam excreſcebant libri, qui in chartis deſcribebantur; propterea, quod utplurimum non ὀπισθόγραφοι erant, ſiue auerſa quoque parte deſcripti; unde neceſſe erat, ut aliquando in plura ſeparata uolumina, quemadmodum infra monebimus, diſpeſcerentur.

VIII.

VIII. Sed haec de magnitudine uoluminum in praeſens monuiſſe ſufficiat. Nunc, priusquam ad reliqua progrediar, operae pretium facturus mihi uideor, ſi antiquam ſcribendi rationem in uoluminibus breuiter expoſuero. Nolo autem latius euagari, et uaria ſcripturae genera, apud diuerſas gentes diuerſis temporibus uſitata, pluribus commemorare. Magna ſcilicet eſt diuerſitas ſcribendi non in codicibus ſolis, ſed etiam in uoluminibus, ratione loci, et eius, unde; et illius, quo ſcribentes procedere ſolent. Sane, *Hermannus Hugo, in libro de prima ſcribendi origine, c. VII*, quatuor ac uiginti huiusmodi modos recenſuit: inter quos quatuor potiſſimum in uſu frequentiores fuerunt. Nonnullae enim gentes a dextra ſiniſtrorſum ſcripſerunt; qualis ſcribendi ratio Ebraeorum, Chaldeorum, Syrorum, Arabum, aliorumque in Oriente populorum, et hodie magnam partem Indorum eſt. Aliae gentes itidem a dextra ſiniſtrorſum ſcripſerunt; ſed, ubi ad ſiniſtram paginae partem deuentum, inde dextrorſum in ſcribendo recurrentes, uerſus, ſiue *lineas*, duxerunt; quemadmodum boues in arando ſulcos deducunt. Quod uetuſtiſſimi Graeci *βουστροφηδὸν γράφειν* uocarunt. Rurſus alii a ſummo in imum ſcripſerunt. Atque hunc ſcribendi modum, quo olim, *teſte Diodor. Sic. l. 2.* Taprotanae uſi ſunt, hodieque Sinenſes et quidam Indorum utuntur, Graeci *Taepocon* dixere. (De cuius uocis ſcriptura et origine adeundus Sam. Petitus, *Comm. in LL. Atticas, L. II, c. I.*) Quartus deinceps ſcribendi modus, eſt a ſiniſtra dextrorſum; quem non ſolum nos Germani ſequimur, aliique; ſed Graeci etiam atque Latini, in codicibus iuxta atque uoluminibus deſcribendis, olim adhibuerunt. Qua de re conſulas licet Io. Ger. Voſſium, *de arte Grammat. l. I, c. XXXIV.* Nec dubium eſt, quin Vinc. Contarenus, *in Commentariis ſuis de uniuerſa ſcribendi ratione*, quos Laur. Pignorius, *in libro de Seruis ueterum*, laudauit, plura congeſſerit; ſi opus hoc unquam lucem adſpexit. Quod uero ſpeciatim ad poſtremam ſcribendi rationem attinet; cum Graeci, tum Latini, ſi uolumina conſcribebant, initium a *πρωτοκόλλῳ*, ſiue prima ſcheda, faciebant, adeo,

ut

ut titulo operis et auctoris nomine, neque non indicibus, qui collectam materiarum ſummam exhibebant, aliquando praemiſſis, per latitudinem uoluminis dextrorſum ſcriberent, ita, ut uerſus quiuis, ab altera ora coeptus, in altera deſineret. Quod cum uaria Scriptorum loca teſtentur, ſatis iam imago Lucae ſcribentis, *quam Fig.* 7 ex Lambecio *exhibuimus*, declarare ualet. Atque Graeci quidem et Latini continua orationis ſerie in uoluminibus ſcripſerunt, nec, quamuis fieri potuiſſe haud inficias eam, in uarias columnas, ſiue areas, uti Ebraei, de quibus alias dicam, ſcripturam diſtinxiſſe deprehenduntur, niſi interſtinctiones ueteris ſcripturae, librorumque ſectiones, huc quodam̃odo referre uelis.

IX. Equidem ultima Graeciae tempora, ſicut accentus, ita etiam interpunctionem, qua ſecamus et partimur res ſcriptas, prorſus ignorarunt; utpote quibus in more poſitum fuit, uoces maiuſculis literis ſcriptas, nullo diſtinctas interſtitio, exarare, ſed continua uerborum ſerie argumentum perficere. Illud tamen, iudice Croio, *in obſeruat. ad N. T. c,* 2, uеroſimillimum eſt, ſcriptores, ſiue ſacros, ſiue profanos, quum nouum aliquod argumentũ proponerent, id a prioribus diſtinxiſſe, aut ſeparaſſe, uel inter uallo, uel nota aliqua; unde occaſio deinceps totius alicuius operis diſtinguendi enata ſit. Ceterum prouocant uiri eruditi ad uetuſtiſſima marmora, e Graecia in Angliam deportata, quae Arundelliana uocantur; item ad inſcriptiones et codices antiquos, in quibus nec accentuum, nec interpunctionum, notae deprehenduntur. Speciatim Rich Simonius, *in Hiſt. Crit, N. T.* commemorat, antiquiſſima Noui Foederis exemplaria ſine ulla diſtinctione non ſolum capitum, ſed etiam uocum, exarata eſſe: Cantabrigienſem Codicem illis diſtinctionũ ſignis prorſus carere: Regium et Benedictinorum ad D. German. Codices, qui Pauli Epiſtolas continent, ſcriptos eſſe absque diſtinctione punctorũ, et uirgularum; licet uoces accentibus ſint ornatae, qui tamen ab alia manu adiecti uideantur. Cuiusmodi uetuſtae ſcribendi rationis aliquot teſtimonia ex Lambecio, aliisque, iam in ſuperiore Diſputatione, nũ. III, nos proferre meminimus. Atque haec qui

dem ſcriptura ſatis diu frequentata eſt, usque dum grammatici, qui et literatores ac polyhiſtores audiebant, apud Graecos inualeſcerent. Hi, cum ſtudio Philologiae dediti eſſent, codices et uolumina ueterum tractabant, idque cumprimis agebant, ut, excogitatis uariis doctrinae adminiculis, iuuentuti ſtudioſae quam planiſſimam et maxime explicatã diſcendi rationem redderent. Inter hos itaque Ariſtophanes, Grãmaticus Alexandrinus, primus omnium accentus et diſtinguendi modum excogitaſſe perhibetur. Quem Ariſtophanem ſaeculo ante Chriſtum natum ſecundo, nempe Olympiade CXLV, ſub Aegypti Rege, Ptolomaeo Epiphane, potiſſimum claruiſſe, docet Cl. Salmaſius, *Epiſtol. CLXXXIII, inter Sarrauianas*, ibidemque monet, apud Suidam pro Olympiade CXLV, corrupte XLV legi, adeoque pro κζ' τὴν μέ ὀλυμπιάδα ſcribendum eſſe, ρμέ. Quod mendum Cl. Neocorus ex praeſtantiſſima ſua Suidae editione, ope librorum MSS. Pariſienſium nunc eliminauit. Sed utcunque eſt, primus iſte interpunctionum auctor, cum animaduertiſſet, in pronunciatione interualla quaedam dari, per quae auditor loquentem ſequatur, et ſententiae pondera expendat; hinc ad iuuandam lectionem, ſcriptionemque pueris tradendam, non tantum ſingulas uoces, quae antea connecti ſueuerant, ſeparatim ſcribere docuit; ſed etiam iſta reſpirandi interualla per unicum punctum, ſed tribus diuerſis modis poſitum, diſtinxit, quo κόμματα, κῶλα, περίοδοι, diſcernerentur. Etenim, quod Cicero, *libro III de Orat.* notauit, *clauſulas atque interpuncta uerborum, animae interclusio atque anguſtiae ſpiritus attulerunt*. Cui Caſſiodorus, *l. I Inſtit. diu lect.* aſſentiens: *a maioribus*, inquit, *poſiturae ſunt inuentae, ut ſpiritus longa dictione fatigatus uires ſuas per ſpatia diſcreta reſumeret*. Atque hoc quidẽ interpungendi inuentum primum in familiari ſcribendi ratione, et iuuentute erudienda, maxime uſu uenit, aliis interim, qui ueterum morem praeferebant, libros ſuos absque diſtinctione exarantibus: usque dum poſteriori tempore ſenſim ea conſuetudo introduceretur, ut non ſolum accentus et interpuncta libris recenter ſcriptis adiicerentur, ſed antiquis etiam

am uoluminibus atque codicibus quaſi poſtlimino allinerentur. Hoc ςίζειν, διαςίζειν, καταςίζειν, et ſic porro, Graeci appellarunt. Ita Leo Allatius, *libro de Patria Homeri, c. V*, meminit Grammatici ueteris, neſcio cuius, qui Cometas dictus, gloriatur, ſe in Homerico opere ſententias interpunxiſſe, cum antea nulla fuiſſent diſtinctione ſubdiuiſa:

Εὑρὼν Κομητᾶς τὰς Ὁμηρείυς βίβλυς
Ἐφθαρμένας τε, κὐδαμῶς ἐςιγμένας
Στίξας διεσμίλευσα ταύτας ἐντέχνως
Τὴν σαπρίαν ῥίξας μὲν ὡς ἀχρηςίαν,
Ἐντεῦθεν οἱ γράφοντες οὐκ ἐσφαλμένως
Μαθητιῶσιν, ὡς ἔοικε μανθάνειν.

Haec de ueterum Graecorum interpunctione. Priſci autem Romani, Graecos imitati, (a quibus et linguam ſuam acceperant,) ſimiliter orationem primum non interſtinxerunt, ſed uoces continua ſerie poſuerunt. Cuiusmodi libros, qui nullam ferme uocum diſtinctionem oſtenderunt, ſe uidiſſe teſtatur Cl Salmaſius in epiſtola ad Sarrauium, inter Sarrauianas illas *Vltraiecti An.* 1697 *editas CLXXXIII, p.* 186. Quam epiſtolam etiam Lambecius, *L. II, P. II. c.* 7, *Biblioth. Vindob.* excerpſit, eandemque, neſcio quo errore ductus, ab ipſo Sarrauio ad Salmaſium ſcriptam eſſe affirmauit. Idem uero Lambecius, *L. II. c. VII, p.* 522, refert, exempla huius rei non pauca extare in Auguſtiſſima Bibliotheca Caeſarea; ſed prae ceteris rariſſimum eſſe Codicem quintae Decadis Titi Liuii maiuſculis literis, ſine ulla uocum et ſententiarum diſtinctione, exaratum. *Conf. p.* 799, *et* 943. Nec tamen adeo diu iſta ſcribendi ratio inter Latinos duraſſe uidetur. Nam deinceps in publicis praecipue monimentis, in lapidibus atque marmoribus, ſingulas uoces punctis ad fundum, aut mediū corpus ultimae literae, collocatis, interſtinguere coeperunt, ita tamen, ut in fine et ultimo elemento uerſus nullam facile diſtinctionem adderent. Vnde iſtae inſcriptiones plerumque fallere creduntur, ubi puncta fini uerſuum apposita deprehenduntur. Quod bene obſeruauit Cl. Fabrettus, *in Inſcription. Antiqu. Syn-*

tagm. c. III, n. I, p. 117. Puncta, inquit, *inter uerba frequentiſſime obſeruabis; in fine tamen uerſus raro interpungi ſolere, temporibus praeſertim correctioris orthographiae, comprobare poſſumus.* Quanquam neque hanc regulam perpetuam eſſe, haud paucis exemplis oſtendi queat. Hanc ipſam autem ſingularum uocum per ſingula puncta diſtinguendarum rationem ſicuti inſcriptiones uetuſtae, quas Gruterus, Reineſius, et alii, ſumma cum laude collegerunt, ſatis luculenter declarant; ita et Salmaſius in laudata epiſtola teſtatur, plurimos quoque libros, qui uncialibus et capitalibus literis ſcripti olim fuerunt, uoces inuicem habere diſtinctas. Atque ſic Eryc. Puteanus, *in Facula Diſtinctionum*, haec Ciceronis uerba in Oratione pro Muraena Iuriſperitos uellicantis capi oportere cenſet: *Dignitas in tam tenui ſcientia, quae poteſt eſſe? Res enim ſunt paruae, prope in ſingulis literis atque interpunctionibus occupatae.* Neque minus uero pro arbitrio artificum, qui monimenta conficiebant, alia quoque ſigna ſingulis aliquando uocibus, quamuis rarius, interpoſita inueniuntur. Cuiusmodi exempla in operibus inſcriptionum paſſim occurrunt. Modo enim ſingulis uerbis, loco puncti, hanc figuram V interſeruerunt: ut apud Gruterum, p. 352, n. V.

ANICIAE V FALTONIAE
PROBAE V AMNIOS V PINCIOS
ANICIOSQVE V DECORANTI
CONSVLIS V VXORI
CONSVLIS V FILIAE
CONSVLVM V MATRI
ANICIVS V PROBINVS V V̄ V C̄ reliqua.

Modo circulum ueru traiectum interpoſuerunt: apud eund. p. 522, n. 4.

DIs ⏀ MANIBVS ⏀ SALVE
C ⏀ APPONIVS ⏀ C ⏀ F ⏀ FAB ⏀ NOVEL
LVS ⏀ ROM ⏀ MIL ⏀ COH ⏀ XII ⏀ VRB ⏀ cetera.

Et apud Reineſium, *Claſſ. XI, n.* 84. in Graeco monimento:

Θι Ṇ–

ΘΕΩΔ ΩΡΩΙ

ΗΡΩΙ

ET. E Φ Ι Η Φ κ. τ. λ.

Modo hanc Figuram dimidiatam ψ adiecerunt; apud Grute-rum, *p.* 591, *n.* 7.

D ψ M ψ S

P ψ AELIO ψ VITALI
A V G ψ LIB ψ TABVL
PROVINC ψ LVSITAN ψ
ET ψ VETTONIAE. cetera

Modo ſigno trianguli, aut Graeci Δ, uoces diſtinxerunt: apud eund. *p.* 828, *n.* 4.

D Δ SEXTINIO Δ M Δ
SECVNDINO Δ
CONIVGI Δ DE
FVNCTO Δ ET Δ SE
VERIANO Δ reliqua

Modo in interſtinguendis uocibus ſemicircellorum forma uſi ſunt, ut apud eund. *p.* 339. *n.* 3.

Q , RAPIDIO , Q , F , LEM
MVLIONI
MORATORI
LVDI, CIRCEN, ET
AGITATORI
FACTION , VENET. et cetera.

Modo figuram glandium aut foliorum, iam pendentium, iam erectorum, interiecerunt; apud Reineſium, in *append. n.* 26.

❧ D ❧ M ❧ et reliqua.

Modo tria puncta, ſimul una cum alliis figuris permiſta, loco ſimplicis puncti, interſeruerunt. Apud Gruter. *p.* 93, *n.* 9.

SEX ❦ POMPEIVS ∴ I ∴ COGNOMINE ❦ PANDVS ❦
QVOIVS ∴ ET ∴ HOC ∴ ABAVIS ❦ CONTIGIT ∴ ESSE ∴ SOLVM ❦
AEDICVLAM ❦ HANC ❦ NYMPHIS ∴ POSVIT ❦
QVA ∴ SAEPIVS ∴ VSVS
HOC ∴ SVM ❦ FONTE ❦ SENEX ∴ TAM ∴ BENE ❦ QVAM ∴ IVVENIS

Quam interpungendi rationem cum Octau. Boldonius, *in Epigraphica ſua*, non attendiſſet, has figuras pro notis diſtinguendi barbaricis habuit, ac nominatim hoc ſigno ♁ dolorem cordi materno intimum ſignificari, perperam diuinauit. Ceterum haec et ſimilia diſtinctionum ſigna, quibus artifices et librarii monimenta ſua ac fortaſſe etiam titulos et dedicationes librorum, pro lubitu ornare identidem inſtituerunt, paulo rarius et certe praeter ordinem occurrunt. Quid? quod inueniuntur etiam, quamuis rarius adhuc, inſcriptiones quaedam antiquae, ubi puncta inter ſingulas uocum ſyllabas interpoſita deprehenduntur. Obſeruauit hoc Raph. Fabrettus, *in Syntagm. de Column. Traiani, c. VIII, et in opere antiquarum inſcriptionum, c. V*, idque uariis exemplis comprobauit; e quibus unicum hoc iam profero:

D. M
COC. CE. IAE. CON. COR. DI AE
V. RA. NI. AE. V. XO. RI. SAN. CTIS
SI. MAE. ET. VI. BI A. NAE. ET. RE. NA. TAE
FI. LI. A. BVS
Q. AN. TO. NI. VS. LI. BE. RA. LIS
MA. RI. TVS. ET. PA. TER. FE. CIT.
ET. SI. BI. ET. PO. STE. RIS. QVE
SV. IS. LI. BER. TIS
LI. BER. TAB. VS. QVE

Imo et in Graecis monimentis hunc interpungendi modum reperiri, idem Fabrettus oſtendit ſequenti inſcriptione, e coemeterio ad Duas Laurus a ſe eruta:

·M·

.Η. ΡΑ. ΚΑΗϹ. ΧΡΗ.
.ϹΤΟϹ. ΚΑΙ. Α. ΜΕΜ
ΠΤΟϹ. ΕΝ. ΤΑ. ΔΕ.
.ΚΕΙ. ΤΑΙ. Ε. ΖΗ. ϹΕΝ.
Ε. ΝΙ. ΑΥ. ΤΟΝ. ΜΗ. ΝΑϹ.
.Ε. ΠΤΑ. ΕΙ. ΡΗ. ΝΗ. ΜΗ. ΤΗΡ.
.Υ. Ιω. ΚΑΥ. ΚΥ. ΤΑ. Τω. ΤΙ. ΤΑΟΝ.
.Ε ΠΟΙ. Η. ϹΕΝ.

Interim, etſi ita olim ſingulae quidem uoces aut, aliquando ſyllabae, uel ſimplicibus punctis, uel aliis aliquando figuris diſpungerentur, non ſolum (quod Eryc. Puteanus iudicat) ornatus cauſſa, ſed etiam, ne uerba coaleſcerent; non tamen partes ſententiae, ſiue membra, peculiaribus notis a ſe inuicem tunc diſcreta fuiſſe deprehenduntur. Hinc igitur, licet ſingula uerba ſtilo pungente ſeparari ſolerent; non tamen poterat non adhuc impedita et paullo difficilior oriri lectio; idque tum tanto magis, cum nulla plane diſtinguendi ueſtigia exiſterent. Id quod ex A. Gellii *L. XIII, c. XXX Noct. Attic.* intelligimus: ubi hominis alicuius inepte glorioſi fit mentio; qui, cum Satyras M. Varronis nullis fortaſſe, aut certe non iuſtis, interpunctionum ſignis diſtinctas legere iuberetur, male ſententias intercidiſſe, et uerba corrupte pronunciaſſe, dicitur. Acceſſit igitur demum Grammaticorum ſtudium, quorum erat, non ſolum ueterum ſcriptorum exemplaria emendare, et annotare; ſed etiam diſtinguere: quemadmodũ ex Vita M. Valerii Probi apud Suetonium diſcimus. Iſti uero Grammatici Latini, omiſſis ſingularum uocum interpunctionibus, totidem notas, quibus Graeci orationem diſtinguebant, in Latinam quoque linguam introduxere, ita quidem, ut maiores minoresue in uerſu et periodo diſtinctiones ex ſitu et loco pũctorum diſcernerent. Haec interſtinguendi ſigna, teſte Dionyſio Halicarnaſſenſi, *L. I. Antiqu. Rom.* Latini a Graecis accepere, et Graeci quidem *θέσεις* et *στιγμάς*: Latini, *poſituras, interpunctiones, diſtinctiones*, dixere. Vtrique uero et diſtinctionem, et ſubdiſtinctionem, et mediam diſtinctionem, habuerunt. Cuius interpun-

punctionis rationem ſatis euidenter Diomedes, *l.* 2, *Cap. de diſcretione*, expoſuit. *Lectioni, inquit, poſituras accedere, uel diſtinctiones oportet, quas Graeci* θέσεις *uocant, quae inter legendum dant copiam ſpiritus reficiendi, ne continuatione deficiat. Hae tres ſunt: diſtinctio, ſubdiſtinctio, media diſtinctio, ſeu mora, uel, ut quibusdam uidetur, ſubmedia. Diſtinctio eſt, appoſito puncto, nota finiti ſenſus, uel pendentis mora; quod locis ponitur tribus: SVMMO; quum ſenſum terminat, et uocatur finalis a nobis; a Graecis* τελεία (στιγμή.) *MEDIO; quam reſpirandi ſpacium legenti dat, et dicitur media; Graece,* μέση στιγμή. *IMO; quum lectionis interruptum tenorem adhuc aliud illaturae ſuſpendit, et uocatur a Graecis* ὑποστιγμή, *a noſtris, ſubdiſtinctio.* Similia fere ſunt, quae Donatus, *in libello de literis et ſyllabis*, tradit, et ex eo Caſſiodorus, *L. I de inſtit. diuin. lect.* Quibus adde Iſidorum, *L. I. c.* 19, qui inter alia haec ſcribit: *Prima poſitura ſubdiſtinctio dicitur, eadem et comma. Media diſtinctio ſequens eſt, ipſa et Colon. Vltima diſtinctio, quae totam ſententiam claudit; ipſa et periodus.* At monet nos doctiſſimus Montefalconius, *in Palaeographia Graeca, L. I, p.* 51, haec quidem in regulis apud Grammaticos haberi; accurate autem obſeruata nusquam reperiri in marmoribus, et tabulis, uel libris uetuſtiſſimis. Hinc etiam inter ipſos ueteres Grammaticos ſunt, qui iſtum diſtinguendi modum aliquando aliter expoſuerunt, pluresque interpunctiones ſtatuerunt. Ita Stephanus, uetus quidam Grammaticus, in libello περὶ στιγμῆς, (quem ex Codice MSC. Barocciano ἀνεκδότῳ, 116, *p.* 32, excerpſit Vir excellentiſſimus, GOTOFREDVS OLEARIVS, et mecum humaniſſime communicauit,) primum quidem eadem ratione, qua auctores ſupra laudati, naturam et ſitum trium diſtinctionum explicat; deinde uero monet, ab aliis non tres, ſed quatuor, imo quinque, numerari στιγμάς, ueluti ſunt: στιγμὴ τελεία, στιγμὴ ἀτελής, ὑποστιγμὴ μεθ' ὑποκρίσεως, στιγμὴ ἀνυπόκριτος, στιγμὴ ἐγκειμένη. Ita enim inter alia ſcribit: Ἄλλοι δὲ λέγουσι στιγμὰς δ, τελείαν, ἥτις ἐπὶ τοῦ τέλους τῶν περιόδων τίθεται· ἀτελῆς, ἥτις ἐπὶ τέλους τῶν περικοπῶν τίθεται· ὑποστιγμὴ δὲ μεθ' ὑπο-

ὑποκρίσεως, ἥτις ἐν τοῖς συντακτικαῖς τε καὶ ἀναφορικαῖς τῶν φράσεων τίθεται, οἷον·

'Ει δέ κεν ἕκτορι μῦθος ἐὼν καὶ τρωσὶ μάχωμαι·
'Αιδεσθεὶς μήπως με περιστείωσ' ἕνα πολλοί·
"Οφρα μὲν ἥλιος μέσον οὐρανὸν ἀμφιβεβήκει·
Τόφρα μάλ' ἀμφοτέρων βέλε' ἥπτετο πίπτε δὲ λαός.

'Η δὲ ἀνυπόκριτος στιγμὴ μετὰ τὰς ἐν ἤθει ἢ πάθει τίθεται, οἷον·

Τυδείδη, μήτ' ἄρ με μάλ' αἴνεε, μήτε τι νείκει.
"Ανερ, ἀπ' αἰῶνος νέος ὤλεο.

"Εστι δὲ ἐπὶ ταύταις ἡ καλουμένη, ἐγκειμένη, ἥτις ἐν συναλειφομέναις καταγίνεται λέξεσιν, οἷον.

'Ως ἔφαθ'. 'Εκτωρ δ' αὖτ' ἐχάρη μέγα, μῦθον ἀκούσας.
Δαίνυσθ'. 'Αλλ' οὐ δαιτὸς ἐπηράτου ἔργα μέμηλεν.

Quid, quod idem ille Grammaticus commemorat, Nicanorem docuiſſe, octo eiusmodi στιγμὰς eſſe? Quod ipſum de eodem Nicanore etiam refert Diomedes Scholaſticus, in Commentariis ſuis in Dionyſii τέχνην, quae in illo ipſo, de quo modo dixi, codice MSCto habentur. Ita enim iſte ſcribit: Κατὰ μὲν τὸν Διονύσιον ὡς ἐν φανερῷ τρεῖς εἰσι στιγμαί. τοῦτο δέ φησι, ἐπειδὴ ὑποκατιὼν τὴν μίαν ἐξ αὐτῶν ἀποβλητὸν δείκνυσι. Κατὰ δέ τινα μεταγενέστερον τεχνικὸν, Νικάνωρ τοῦτο τὸ ὄνομα, ὀκτώ φησι στιγμὰς, ὧν τὰ ὀνόματα τέως μάθωμεν. τελεία, ὑποτελεία, πρώτη ἄνω, δευτέρα ἄνω, ὑποστιγμὴ ἐνυπόκριτος, ὑποστιγμὴ ἀνυπόκριτος, ὑποδιαστολή. κ. τ. λ. Cetera nunc prætereo, nec plura, quae huc ſpectant, affero. Interim uero fateor, me non parum uereri, ne Nicanor illam interpunctionem, de qua nos hoc loco agimus, non intellexerit; cum potius ad caeſuras et poeticas obſeruationes reſpexiſſe uideatur. Eſt uero, ni fallor, Nicanor hic Grammaticus, στιγματίας cognominatus, qui ſub Caeſare Hadriano claruit, et de quo Euſtathius, *in* ἀρχ ψ. Ἰλιαδ. *p* 20, *Rom. edit.* haec habet: Νικάνωρ, ὁ στιγματίας ἐπικληθεὶς, διότι ἐπολυλόγησε περὶ στιγμῶν. Et plura Suidas: Νικάνωρ, ὁ ἑρμείου, ἀλεξανδρεὺς γραμματικός. - - ἔγραψε περὶ στιγμῆς τῆς παρ' ὁμήρῳ καὶ

τῆς ἐξ αὐτῶν διαφορᾶς ἐν τῇ διανοίᾳ. Περὶ στιγμῆς τῆς καθόλου, βιβλίον ἕξ. - - περὶ στιγμῆς τῆς παρὰ καλλιμάχῳ. κ. τ. λ. Sed quicquid eſt, antiquum illum interpungendi modum poſteriora demum ſecula immutarunt, cum in characteres Latinos barbaries impetum fecit, illaque ſigna, quibus hodie utimur, paulatim inoleuerunt. Neque tamen inficias imus, (quod et Valerius Andreas in libello de recta interpungendi ratione affirmauit,) recentiorem diſtinctionem uetuſta multo pleniorem eſſe atque perfectiorem. Quando autem noſtrae diſtinctionum notae primum inuentae ſint, mihi ſane latet. Equidem Cl. Struuius, *in Actis litterariis*, *An. MDCCIII*, *p.* 18, ſcribit, diſtinctiones, quas nunc uſurpamus, ſeculo demum quinto fuiſſe uſitatas; ſiquidem nouum ſcribendi genus appelletur ab Hieronymo. Sed profecto, nec ullum codicem MSC. qui ad iſta tempora pertingat, proferri poſſe credo, in quo plane noſtra haec diſtinctionum ſigna conſpiciantur; et prorſus perſuaſus ſum, Hieronymum, cum haec ſcriberet, nihil minus, quam noſtras interpunctionum notas, reſpexiſſe. Sed ipſum audiamus Hieronymum; qui, cum huius rei mentionem facit, *in Praefat. in Eſaiam: Nemo*, inquit, *quum Prophetas VERSIBVS uiderit eſſe deſcriptos, metro eos aeſtimet apud Hebraeos ligari, et aliquid ſimile habere de Pſalmis, uel operibus Salomonis: Sed quod in Demoſthene et Tullio ſolet fieri, ut per cola ſcribantur, et commata, qui utique proſa, et non uerſibus, conſcripſerunt; nos quoque utilitati legentium prouidentes, interpretationem nouam, nouo ſcribendi genere, diſtinximus.* Ex quibus uerbis apparet, Hieronymum de noua aliqua diſtinctione per *στίχους* potius, quam de noſtris interpunctis, loqui: alioquin ſuperuacaneum fuiſſet, praemonere lectorem, ne crederet ex iſta *colorum* et *commatum* diſtinctione, ligato ſermonis genere illos libros conſcriptos eſſe: quia certe libri, per noſtra *cola* et *commata* ſolummodo diſtincti, haud facile cuiquam uerſae orationis ſpeciem praebuerint. Illam uero diſtinguendi rationem, quam Hieronymus intelligit, in aliquot libris operum Diui Hieronymi quae Pariſiis MDCXCIII prodierunt, imitari uoluit Iohannes Martianay;

Digitized by Google

nay; dum exempli gratia, oſtendit, *Pſalmum I Dauidis* per huiusmodi στίχων diſtinctionem antiquitus ſcriptum fuiſſe:

Beatus uir, qui non abiit in conſilio impiorum,
et in uia peccatorum non ſtetit,
et in cathedra peſtilentiae non ſedit:
Sed in lege Domini uoluntas eius,
et in lege eius meditabitur die ac nocte.

Commemorat etiam Cl. Salmaſius, *in Prolegom. in Solinum, ſub finem*, extare in Bibliotheca Regis Galliae Codicem Tuſculanarum Quaeſtionum, manu exaratum, ſatis magnae uetuſtatis, in quo non ordine continuo, ſicuti in aliis tralatitium eſt libri deſcripti feruntur; ſed ſaltuatim, per inaequales periodos, eo prorſus modo, quo Biblia ſacra uidemus.

X. Haec ſunt, quae de interpunctione ueteris ſcripturae nunc ὡς ἐν παρόδῳ commemoranda uidebantur; plura fortaſſe, quam ferebat praeſens inſtitutum; ſed omnino pauciora, quam et res poſtulabat, et ipſe ego cupiebam. Multa, fateor, reliqua ſunt, quae de aliis etiam ſignis moneri poterant, quibus uoces olim ſententiasque uel diſcreuerunt, uel circumduxerunt, uel quocunque modo notarunt: ſed ſciens prudensque harum rerum commemoratione in praeſenti abſtineo; nec liberius ad στίχυς ſiue *uerſus*, digredior, in quos tum Graeci, cum Latini, priſcis temporibus, libros, ſuos, ſiue uorſa, ſiue proſa oratione conſcriptos, diuiſerunt; quorumque ſummam diligentis ſubductam, uel ſub initium, uel ſub calcem operis, plerumque annotarunt. Quam perutilem conſignandorum uerſuum operam librarii olim ſuſcepiſſe uidentur, partim, ut auctorum libri ſic eo facilius diſcernerentur, ac magis indegri ad poſteros peruenirent; partim, ut, ſi quis nonnulla ex ſcriptoribus citare uellet, tunc haberet, quo uelut ad certiorem notam prouocaret, lectoribusque inquirenti laborem quodammodo imminueret. Vnde Aſconius Pedianus, in commentariis, ubi uerba Ciceronis citat: *uerſu*, inquit: *a primo DCCCL.* Item: *circa uerſum a primo LXXX.* cetera. Partim denique, ut magnituto et precium cuiusque operis inde promtius

tius aeſtimaretur. Hinc enim opera paullo ampliora, Graecis *βι-βλία πολύςιχα* eſſe ; Latinis, *multis uerſuum millibus* conſtare, dicebantur. Ad hunc modum Diogenes Laertius, in uitis Philoſophorum, ſaepius ipſorum libros recenſens, numerum uerſuum quibus conſtiterunt, annotauit. Etſi uero nemini ambiguum eſt quin *ςιχομετρία* olim uſurpata fuerit; minus tamen certum eſſe nonnullis uidetur, quid uox *ςιχος* Graecis; Latinis, *uerſus*, tunc ſignificet, cum utriusque nominis notiones latius pateant, pluresque interpraetationes admittant. Illud uero cumprimis inter eruditos etiamnum in quaeſtione uerſatur, utrum in huiuscemodi uerſuum computatione *lineas*, ſeu tractus ſingulos; anperiodos, aut aliquando membra et inciſa Rhetorica librorum, numerauerint, numerataque, uel in fronte, uel in fine operum, adnotauerint, Et ſane in utramque partem quaedam ſuccurrere uidentur, quae dubitationem iniicere poſſint. Verum nos hanc controuerſiam nunc quidem noſtram non facimus, nihilominus ſic ſatis perſuaſi, utrumque ſuo modo ſuoque tempore contigiſſe, ita quidem, ut aliquando ſingulae librorum *lineae*, aliquando *περίοδοι, κῶλα* et *κόμματα* Rhetorica ab antiquis numerata fuerint. Quam ſententiam alibi, ſi licuerit, pluribus declaraturi ſumus. Imo, inuenimus, ueteres aliquando non ſolum *ςίχυς*, ſiue uerſus librorum; ſed etiam ſingula uerba connumeraſſe, ac in fine cuiusque libri annotaſſe. Ita, teſte illuſtr. Neſſelio, *P. I Catalog. p.* 276, in Bibliotheca Vindobonenſi extat CLXXXVIII codex MSCtus Theologicus Graecus, isque membranaceus et peruetuſtus, quo continentur IV Euangelia, tanto ſtudio ſcripta, ut in fine cuiusque Euangelii non tantum annotatum ſit, quot *ςίχυς*, ſeu uerſus, unumquodque comprehendat, uerum etiam quot *ῥήματα*, ſiue uerba. Interim, quod ad *ςίχυς*, ſiue *uerſus* ueterum attinet, cui lubet, adeat auctores, qui hoc argumentum magno ſtudio pertractarunt, ueluti ſunt: Caſaubonus, *ad Athen. VI*, 10. Salmaſius, *in Prolegom. in Solin.* Voſſius, *de uitiis Serm. L.* 26. Io. Croius *in ſacr. obſeru. in N. T. c. XI*. Barthius, *ad Script. Venaticos, p.* 191. Heinſius, *in proleg. in N. T. c.* 18 *et* 19. *et in Ariſtarch. Sacr. c.* 13. Lipſius,

in

in Epiſt. Miſcell. Cent. III, Ep. 39. I. M. Carus, *in libro de ueteribus ſacrorum Bibliorum titulis, ſectionibus, et* στιχομετρίᾳ. Henr. Valeſius, *in Euſebii Caeſar. Hiſt. Eccleſ.* Eraſſmus Schmidius, *in fine I. Epiſt. ad Corinthios:* Glaſſius, *in Philol. S. T. IV, L.* I. *Sect. IV.* Io. Leusdenius, *in Philol. Hebr. Gr. Diſp. XX.* Balthaſ. Stolbergius, Prof. Vitemb. *in diſput. de* στιχομετρίᾳ *ueterum* Rich. Simonis, *in Hiſt. Crit. N. T. c.* 33. Io. Martianay, *in proleg. in diuinam Bibliothecam S. Hieronymi.* Io. Caſp. Suicerus, *in Theſauro Eccleſiaſtico, ſub uoce* στίχος et reliqui.

XI. Has minores uerborum ſententiarumque diſtinctiones ſequebantur aliquando adhuc maiores operum interſectiones quas τόμους, λόγους, βιβλία, τμήματα, μερίδας, κεφάλαια, *libros* et *capita*, appellabant. Equidem uetuſtiſſimi opera ſua, licet ſatis ampla, continenti ſcriptura et perpetua ſerie, nulla facta in certas partes diuiſione, olim perficiebant. At Grammatici demum, qui in emendandis interpretandisque ſcriptoribus antiquis occupabantur, nonnunquam commodioris uſus cauſa eiusmodi opera in certas ſectiones et membra dispertiebantur, adeo, ut ea non tantum diſtinctis uoluminibus deſcribi poſſent; ſed ut etiam in uno eodemque uolumine plures huiuscemodi ſectiones, quas *capita, membra, partes*, dicimus, exiſterent. Sic Iliadis et Odyſſeae carmina, quae ſine ulla librorum diſtinctione ab Homero expoſita fuiſſe aiunt, Ariſtarchus in partes uicenas quaternas diuiſit. Sic cum Naeuius Punicum bellum unico uolumine et continenti ſcriptura expoſuiſſet; Caius Octauius Lampadio, celebris Grammaticus, illud in ſeptem libros partius eſt; ut poſtea Q. Vargonteius annales Ennii, teſte C. Suetonio, *de illuſtr. Grammat. c. II.* Qua de re uir ſummus, Cl. Salmaſius, in prolegomenis ad exercitationes Plinianas ita inter alia diſſerit: *Non neſcio, et plerisque antiquorum uſitatam hanc rationem, quae libros in uaria* τμήματα *partitur; ſed antiquiſſimis horum minus celebratam reperio. Anti annos mille et citra, praecipue inualuiſſe hanc conſuetudinem apud Graecos et Latinos ſcriptores, certum eſt. Hinc recentiores librarii uetuſtiorum auctorum continentia ſcripta, quamuis ad hoc inſtar*

Digitized by Google

ſecta ac diuiſa non eſſent, morem ſecuti temporum ſuorum, partitionibus eiusmodi ac titulorum inſcriptionibus inquinarunt uerius, quam exornarunt. Satis tamen multis abhinc ſeculis iam ipſi auctores opera ſua in maiores ſectiones, puta τόμους, λόγους, βιβλία et συντάγματα, diuiſiſſe deprehenduntur. Sic apud Diog. Laertium, *L. VI*, *Segm.* 15, Libri Antiſthenis εἰς δέκα τόμους, h. e. in decem partes et librorum ſectiones, diſtributa leguntur. Et apud Herodotum in Terpſichore: ὡς δεδήλωταί μοι ἐν προτέρῳ τῶν λόγων. Item apud Plutarchum: περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς λόγος πρῶτος. Etenim, quo auctores nimiam uoluminum, eamque legentibus pariter atque circumferentibus incommodam, molem euitarent; opera ſua, quae uel ob argumenti amplitudinem una uolubili charta aegre capi poterant, uel quae alias ad pompam et ſplendorem parabantur, in aliquot partes dispertiebantur; tantum materiae plerumque cuiuis parti deſtinantes, quantum quidem ad decori et commodi uoluminis menſuram utcunque ſufficere putabant. Sic Martialis librum ſuum ſecundum, qui XCIII epigrammata continet, hoc modo alloquitur:

Ter centena quidem poteras epigrammata ferre;
Sed quis te ferret perlegeretque, Liber.

Hinc, quot partes maiores ac ſectiones unius eiusdemque operis deſtinabantur; totidem quoque uolumina et βιβλία, ſiue libri, ſeorſum deſcribebantur. *Eſt.* enim, inquit *Iſidor. L. VI*, *c.* 13, *codex multorum librorum; liber, unius uoluminis.* Volumen quippe proprie dicebant ueteres librorum plerumque ſeorſum ac per ſe ſubſiſtentem; ſiue eius argumentum uno uolumine prorſus abſolueretur; ſiue per partes certat pluribus uoluminibus continuaretur. Quemadmodum uero plura uolumina unus corporis colligabantur certis faſciculis, uti *Fig. VIII.* oſtendit; ita ſingula uolumina extra faſciculos ſpectata dicebantur βιβλία ἁπλᾶ. Atque ſic interpretor Plutarchum, in *Vita Antonii*, ubi commemorat, hunc donaſſe Cleopatre Bibliothecas Pergamenorum, in quibus fuerint ducenties mille ἁπλᾶ βιβλία, h. e. *ſimplicia uolumina.* Ita uero auctorum librorum ad Herennium

opus

opus ſuum quatuor diſtinctis uoluminibus, ſiue libris, primum deſcribendum curaſſe, ex his, quae ſub finem uoluminis primi leguntur, colligo: *Quoniam ſatis huius uoluminis magnitudo creuit, commodius eſt in altero libro de ceteris rebus deinceps exponere, ne qua propter multitudinem literarum poſſit animum tuum defatigatio retardare.* Sic, quamuis Ciceronis Quaeſtiones Tuſculanae, ſi hodierno more in libro quadrato compingantur, tenue corpus efficiant; quin tamen olim ſeparatis quinque uoluminibus deſcriptae fuerint, uix mihi dubitare licet, ſi, quae Cicero ipſe, *L. III Tuſcul. Quaeſt.* ſcripſit, ad animum reuoco: *Quoniam duobus ſuperioribus de morte et de dolore dictum eſt, tertius dies diſputationis hoc tertium uolumen efficiet.* Quibus uerbis addas, quae idem ſub initium V uoluminis dixit: *Quatridui quidem ſermonem ſuperioribus ad te perſcriptum libris miſimus; quincto autem die, cum eodem in loco conſediſſemus, ſic eſt propoſitum, de quo diſputaremus.* Ita cum Plinius Secundus, *L.* 3, *Epiſt.* 5, auunculi ſui opera recenſet, et inter alia commemorat, tres ab eo libros de Studioſo ſcriptos eſſe; opus illud propter amplitudinem in ſex uolumina diuiſum eſſe teſtatur: quoniam fortaſſe tribus uoluminibus, nedum uno uolumine, comprehendi commode non poterat. Cum igitur librarii olim opera paullo ampliora in aliquot ſeparata uolumina diuiſerint; cumque quoduis uolumen ſeorſum deſcriptum, etiamſi mole exiguum et totius alicuius operis pars ſiue tomus fuerit, Graecis βιβλίον. Latinis, *Liber*, dictum ſit: non ſunt de nihilo, quae hinc Cl. Herm. Conringius, *in Epiſtola ad Boineburg. de Bibliotheca Auguſta*, hariolatus eſt: *Cum legimus*, inquiens, *in Graecis Latiniſque ueterum Bibliothecis triginta, imo quadringenta aut ſexcenta milla librorum; non eſt, quod iuxta morem noſtri ſeculi, (ubi uolumen dici uix ſolet, niſi ſpiſſior grandiorque codex) totidem grandes codices numeremus. Libri enim et uolumina fuerunt, quorum hodie centena aliquot unus grandior noſter codex complectitur.* Quemadmodum uero ingentia opera plerumque commodioris uſus ſplendoriſque cauſa in aliquot ſeparatis

uolu-

uoluminibus deſcribebantur: ita non negamus, uolumina aliquando etiam continenti ſcriptura in magnam molem potuiſſe extendi, pluresque eiusdem auctoris libros complecti. Cuiusmodi uolumen τεῦχος appellabant. Sane, fieri potuiſſe, ut omnia Homeri opera, Ilias et Odyſſea, quae quadraginta octo partibus diuiſa conſtitiſſent, in unum corpus redacta unum effecerint uolumen, indicant haec Vlpiani uerba: *Si cui centum libri ſunt legati, centum uolumina ei dabimus, non centum, quae quis ingenio ſuo metitus eſt. Vt puta, cum haberet Homerum totum in uno uolumine, non quadraginta octo libros computamus; ſed unum Homeri uolumen pro libro accipiendum eſt. Pandect. L. XXXII, l. 52.*

XII. Etſi uero antiqui ſcriptores opera ſua, una plerumque ſerie contexebant; attamen rerum, de quibus agebant, argumenta colligebant, compoſitoque uolumine ſub unum conſpectum exhibebant, quo ordo operis cognoſceretur, et quo conſtaret, quid in quoque uolumine quaeri inuenirique poſſet. Huiusmodi indices, qui ſola praecipua rerum capita continebant et quorum deſcriptio modo σύλλαβος, modo ἀναγραφὴ modo πίναξ, modo ἔκθεσις, modo ἔλεγχος, modo ἐπισημείωσις, modo κατάλογος, Graecis; Latinis, *ſumma, breuiarium*, et ſic poro, dicebatur; ueteres plerumque in limine aut fine libri ponebant; nec per literas, ſed ſecundum ſeriem materiarum, ſicuti in libro expoſitæ erant, digerebant. Ita Plinius in libris hiſtoriae naturalis indices argumentorum uniuerſo praefixit operi; niſi forte peculiari eos uolumine ſeorſum exhibuerit. Ita uero in fine praefationis ſcribit: *Quia occupationibus tuis publico bono parcendum erat, quid ſingulis contineatur libris, huic epiſtolae ſubiunxit, ſummaque cura, ne perlegendos eos haberes, operam dedi. Tu per hoc et aliis praeſtabis, ne perlegant; ſed ut quisque deſiderauerit aliquid, id tantum quaerat, et ſciat, quo loco inueniat.* Addit, idem et ante ſe feciſſe Valerium Soranum, in libris, quos Ἐποπτίδων inſcripſerat. Id quod alii etiam tum ante Plinium, cum poſtea, inter Graecos pariter atque Latinos, fecerunt, ita, ut titulos, ſiue capita rerum, operi ipſi primum non inſerue-

ſeruerint, ſingulisue locis adſcripſerint; ſed uno ſyllabo compre-
henſos praemiſerint. Libris etiam argumenta aliquando ſubiici con-
ſueuiſſe, teſtis eſt Columella, *de re ruſtica, L. XI, ſub finem.* Sed hanc
rem iam pluribus expoſuit Cl. Salmaſius, l. c., commemo-
rans inter alia, in optimo quodam ac diligentiſſime ſcripto Codi-
ce Plinii, praefixam quidem eſſe argumentorum ſummam; ſuper
ipſis autem capitibus nullas epigraphas inueniri; eaque non alio
notata eſſe diſcrimine, quam novo uerſus initio; cum litera ma-
iuſcula, appoſitis ad marginem e regione Graecis elementis, quae
numerum deſignant. Inſequente uero tempore, argumenta li-
bri, qui perpetua ſerie conſcripti erant, ſic in partes multas di-
ſpeſcerentur, idque tam peruerſo nonnunquam conſilio, ut ſenten-
tiae auctoris diſcretae, ordoque rerum perturbatus fuerit. Ni-
hilominus ipſi auctores deinceps aliquando ſingulis operum libris
et ſectionibus titulos ſummasque rerum ſeorſum praefixe-
runt; uti in hiſtoria Eccleſiaſtica ab Euſebio Caeſarienſi factum eſ-
ſe, Henr. Valeſius *in annot. ad Euſeb. p.* 3, obſeruauit. Aut cer-
te ex latere, in pagina rerum argumenta breuiter annotarunt:
quod Hieronymum feciſſe in translatione Epiſtolae S. Epiphanii
ad Io. Epiſcopum Hieroſolymitanum, ex eiusdem Hieronymi epi-
ſtola ad Pammachium, de optimo genere interpretandi inſcripta
conſtat. Imo, ſucceſſu temporis, unum idemque uolumen etiam
particulatim conciderunt, et per minores ſectiones, quae μερίδες,
τμήματα, et κεφάλαια dicebantur, diſcriminauarunt. Qua de re
nihil attinet in praeſenti plura proferre. Neque praeterea nunc
quidem ad explicandas uarias diuiniores diuinioris codicis pergam,
cuiusmodi τίτλοι, ἀναγνώσματα, κεφάλαια, ſimilesque diſtinctio-
nes fuerunt. Quarum ordinem et naturam tum alii iam multi
expoſuerunt, tum nos etiam tunc fortaſſe pluribus peclarandi
occaſionem nanciſcemur, cum de re libraria ex ſcriptura ſacra no-
bis ex inſtituto agere licuerit.

XIII. Ne igitur his rebus diutius immoremur, ad reliqua
pergimus, atque nunc quidem illud paucis annotadum ducimus

ueteres ordinaria ratione in uoluminibus, iis praeſertim, quae ſplendoris caufa parabantur, ex una tantum parte, perpetuo ductu, ad extremam uſus plagulam, auerſa parte pura plerumque relicta, ſcripſiſſe, ita tamen, ut, (quod iam alibi *ex Ouid. L. I, Amor. Eleg. XI.* docuimus, in illa ipſa aduerſa chartae facie, cui inſcribebatur, ac quidem in extrema eius ora, circumcirca paulo latitior margo uacuus relinqueretur, in quo nihil conſignabatur, niſi uel amplitudo operis id requireret, uel aliquid praetermiſſum annotaretur. Ita Iuuenalis, *Sat I,* de longa uerboſaque quadam Tragoedia, ubi margo etiam ſcriptura impletus fuit, dixit:

— Impune diem conſumſerit ingens
Telephus? aut ſummi plena iam margine libri
Scriptus, et in tergo, nec dum finitus Oreſtes?

mittitur, commemorat, ſe Epigramma ad Auitum extra ordinem paginarum, h. e. in margine uoluminis, ſcripſiſſe. Interim uero illud inane chartae ſpacium aliquando pulchris figuris ac coloribus exornarunt. Quo refero Optatiani Prophyrii *pictum limitem*, ex illo epigrammatae, quod Panegyrico, quem Conſtantino dicauerat, praemiſit:

Quae quondam fueras pulchro decorata libello,
Carmen in Auguſti ferto, Thalia, manus.
Oſtro tota nitens, argento auroque coruſcis
Scripta notis, picto limite dicta notans.

Quemadmodum uero, ornatus cauſſa, in extremis librorum oris non nihil uacui ſpacii relinquebatur; ita in auerſa uoluminum parte, uti iam dixi, plane nihil ſcribebatur; cum, quia ſcriptae chartae deinceps inuoluendae erant; tum, quia literas facile transmittabant, adeoque metum liturae afferebant. Nec minus tamen aliquando extra ordinem dabantur ὀπισθόγραφα, h. e. uolumina, quae utrinque, et a facie et a tergo, deſcripta erant. Quod tunc maxime fieri ſolebat, cum uel chartae parceri uellent, uel ſi quis liber nimis longus eſſet, et extra modum menſarumque iuſtam traheretur. Quam ſcribendi rationem Plinius,

auctor

auctor hiſtoriae naturalis, aliquando ſecutus eſt, quo multitudinem uoluminum alioqui nimis excreſcentem per ὀπισθόγραφα minueret. Refert enim Plinius Iunior, *L. III*, *Epiſt. V*, auunculum ſuum, inter alia opera, Electorum commentarios centum ſexaginta reliquiſſe opiſthographos, hoc eſt, in aduerſa atque auerſa parte ſcriptos. Quod monere opus non fuiſſet, ſi iſta ratio ſcribendi a communi uſu non deflexiſſet. Quapropter Poetae occaſionem hinc arripuerunt opiſthographa ueluti ſcripta nimis uerboſa exagitandi. Sic Martialis, *L. VIII*, *Ep.* 62, Picentem quendam irridet, quod epigrammata in opiſthographis conſignaret:

Scribit in auerſa Picens epigrammata charta;
Et dolet, auerſo quod facit illa DEO.

Et Iuuenalis, *Sat. I*, longam illam Tragoediam, de qua modo dixi, hoc ipſo nomine reprehendit. Deinde, cum uileſcere coepiſſent libri in uoluminibus exarati, aliquando inuertebantur, et ab altera quoque parte conſcribebantur. Inprimis uero charta, quae a tergo nondum ſcripturam ſuſceperat, uſui puerorum cedebat, ut in illa ſcribendo exercerentur. Quem caſum Horatius libro ſuo uaticinatus, *L. I*, *Epiſt. XX*, *cecinit:*

Hoc quoque te manet, ut pueros elementa docentem
Occupet extremis in uicis alba ſenectus.

h. e. interprete Porphyrione: nemo te ornabit ac deſcribet, ſed aut carie conſumeris, aut fient ex te opiſthographae epiſtolae. Eodem reſpexit Martialis, *L. IV*, *Epigr. LXXXVII:*

Si (Apollinaris te *) damnauerit, ad Salierum*
Curras ſcrinia protinus licebit,
Inuerſa pueris arande charta.

Adhaec in rationibus id etiam fieri aſſolebat, ut in utraque pagina ſcriberentur. Nam aduerſa ſcribebant expenſum; auerſa, acceptum. Quando aduerſa pars conueniebat auerſae, h. e. quando rationes accepti conueniebant cum rationibus expenſi; tunc hoc *utramque paginam facere* dicebant. *Qua de re uid. Ioſ. Scaliger. in Guiland. p.* 47. Sed et literati homines primas ſuas

 curas

curas et extemporales commentationes in ſchedis opiſthographis primum conſignabant; quas ubi ſub limam iam reuocauerant, ſatisque emendauerant, in mundam et nitidam chartam transferebant, quae in aduerſa tantum facie, non ſimul in tergo, conſcribebatur. Sic Lucianus, in Dialogo *βίων πρᾶσις*, peram Cynicorum ait plenam eſſe opiſthographis; in quibus nimirum quasdam ſectae ſuae opiniones tumultuarie ſcriptas habebant. Ἡ πήρα δέ σοι θέρμων ἔσαι μεςὴ καὶ ὀπισθογράφων βιβλίων. Cum his conueniebant Latinorum *aduerſaria*, in quae memoriae cauſſa res coniiciebant. Quae tamen non tam uolumina, quam tabulae inconditae, fuiſſe uidentur. De quibus Cicero, *in Orat. pro Q. Roſcio Comoedo*, c. 2, ſcribit: *Quid eſt, quod negligenter ſcribamus aduerſaria? Quid eſt, quod diligenter conficiamus tabulas? Qua de cauſa? Quia haec ſunt menſtrua; illae ſunt aeternae: Haec delentur ſtatim; illae ſeruantur ſancte: Haec parui temporis memoriam; illae perpetuae exiſtimationis fidem et religionem amplectuntur: haec ſunt disiecta; illae in ordinem confectae.* Iſta aduerſaria alii ab *aduertendo* dicta cenſent; quia propter animaduerſionem et mememoriam conficiebantur: alii a uoce *aduerſus*, quia *aduerſus* ſcribentes poſita erant, ut eis perpetuo obuerſarentur: alii denique inde nomen traxiſſe putant, quia cum alioqui ueteres, (uti dixi,) ex altera tantum libri parte ſcriberent, haec aduerſaria etiam in *aduerſa* parte ſcriptura implerentur. Quemadmodum e contrario Graeci iſtiusmodi ſcripta ἀπὸ τοῦ ὄπισθεν, a parte auerſa, ὀπισθόγραφα appellarunt.

XIII. Non poſſum, quin hoc loco, ubi de ſcriptura ueterum pauca dixi, etiam mentionem iniiciam antiquae illius ſuper genua ſcribendi conſuetudinis. Etiamſi enim priſci etiam in pluteis, ſi fieri potuit, ſcripſere: (Vide tales imagines apud Lambecium, *in Biblioth. Vindob. T. II, p.* 320. Quo Perſius etiam *Satyr. I, u.* 120. reſpexit:

Nec pluteum caedit, nec demorſos ſapit ungues.)

haud minus tamen inuenimus, illos tum codices quadratos, tum uolumina, ſuper genua exaraſſe. Patet hoc inter alia ex uetuſtiſſi-

ſtiſſimo codice MSC. Dioſcoridis, qui in Auguſtiſſima Bibliotheca Vindobonenſi extat, referente Lambecio, *L. II, P. II.* Cuius quintum ſolium picturam continet quadratam, qua Dioſcorides repraeſentatur, ueluti ſcribens in genibus. Cui picturae Lambecius duas alias ſubiunxit, quibus iſta ueterum ſuper genua ſcribendi ratio poteſt illuſtrari. Earum altera S. Parochorum, unum ex VII. primis Eccleſiae Diaconis, exhibet, Euangelium S. Iohannis ex dictantis ore excipientem; quae imago extat in Codice MSC. membraneo Auguſtiſſ. Biblioth. Caeſar. qui continet N. T. et inter MSC. Codices Theol. Graecos LXI numeratur. Altera autem pictura, quam nos etiam *fig. VII* aeri incidendam curauimus, repraeſentat S. Lucam, acta Apoſtolorum in uolumine exarantem. Quae ibidem inuenitur. Elegans eſt locus, quem hac de re ex Hippocrate protulit Lambecius. Ille enim, ubi, in epiſtola ad Demagetum, de ſuo ad Democritum Abderitam aduentu, et in quo habitu ac ſtatu illum invenerit, nonnulla refert, inter alia haec habet: Ὅδε εἶχεν ἐν ἐυκοσμίῃ πολλῇ ΕΠΙ ΤΟΙΝ ΓΟΥΝΑΤΟΙΝ ΒΙΒΛΙΟΝ, καὶ ἕτερα δὲ τινα ἐξ ἀμφοῖν τοῖν μεροῖν αὐτέῳ παρεβέβλητο. Σεσώρευτο δὲ καὶ ζῶα συχνὰ ἀνατετμημένα δι᾽ ὅλων. Ὁ δὲ ὅτε μὲν ξυντόνως ἔγραφεν ἐγκείμενος, ὅτε δὲ ἠρέμει, πάμπολύ τι ἐπέχων καὶ ἐν ἑωϋτῷ μερμηρίζων. Hinc itaque illud Graecorum prouerbium: Θεῶν ἐν γούνασι κεῖται, non adeo incommode illuſtrari poſſe uidetur: quo ſignificatur, non eſſe noſtrae facultatis et arbitrii, praeſtare rei exitum; ſed hunc ab eo dependere, quod *prouidentia diuinae libro, in DEI quaſi genibus ſito*, inſcriptum ſit. Hoc loquendi genere inprimis delectatus eſt Homerus, ita, ut hunc uerſum: Ἀλλ᾽ ἤτοι μὲν ταῦτα θεῶν ἐν γούνασι κεῖται, aliquoties repetierit; ueluti odyſſ. α bis: odyſſ. π Iliad. ρ et υ. Ad quem modum etiam Q. Calaber, u. 310, cecinit: ταῦτα μὲν ἀθανάτων ἐνὶ γούνασιν ἐστήρικται. Crediderunt enim homines a uera religione alieni, Iouem omnia, quae et futura ſint, et gererentur in mundo, in διφθέρᾳ ſua, h. e. in pelle caprina, ſcribere. Vnde, quae nec in hiſtoricorum literis extarent,

rent, nec in hominum memoria ſeruarentur, ea uelut ex Iouis Diphthera petita dicebantur, monente Eraſmo, in illud adagium: ἀρχαιότερα διφθέρα λαλεῖς *Chil. I, Cent. V.* Hinc etiam aliud huius generis prouerbium ortum eſt: Ὁ Ζεὺς κατεῖδε χρόνιος εἰς τὰς διφθέρας. h. e. *Sero Iupiter Diphtheram inſpexit.* Quod in eos dicitur, qui ſero quidem, ſed aliquando tamen, pro malefactis, quae Iupiter in libro ſuo annotauerit, luunt poenam. Fieri itaque potuit, ut ueteres in commemorata παροιμίας. θεῶν ἐν γούνασι κεῖται, reſpexerint ad illum ipſum fatorum librum, cui DEVS ſupra genua ſua poſito euentus rerum humanarum inſcribere credebatur. Pertinet eodem quod apud Zenobium, *Cent. III, Paroem.* 64. legitur: Ἐν πέντε κριτῶν γούνασι κεῖται. Quod itidem de re in alterius arbitrio poſita uſurpatur. Quinque enim iudicibus olim negotium fuiſſe datum, ut de comicorum fabulis pronunciauerint, ex Epicharmo docet Zenobius. Interim uero me non fugit, ac aliis alia ratione hanc παροιμίαν ſolere explicari. Ita Henr. Stephanus, *in Theſauro Graecae Linguae*, in hoc prouerbio interpretando eo reſpexiſſe uidetur, quod genua alioqui roboris et poteſtatis ſymbolum exiſtimentur. Quaſi hinc dixeris: *In poteſtate Deorum ſitum eſt.* Cui rei ſignificandae Graeci alias χειρὸς appellationem adhibent. Nec minus Latini dicunt: *in manu tua ſitum eſt*: pro eo, quod alias dicitur: *in poteſtate tua eſt.* Etenim, ſicuti in flore aetatis, cum integrae et praeualidae ſunt corporis nires, genua uirere dicuntur; ut apud Horatium, *Expod. XIII*, ita ex aduerſo dicuntur illi genua ſuccidere, *apud Plautum*, et labare, *apud Virgilium*; qui infirmo eſt corpore et timore horret. Contra Ian. Rutgerſius, *in uariis Lectionibus, L. V, c. V*, iſtam loquendi formulam originem inde duxiſſe arbitratur, quoniam genua miſericordiae ſedes habita ſint. Quo pertinere ait, quod ueteres uota ſua plerumque Deorum genibus affixerint. Id quod Iuuenalis, *Satyr. X*, dixit: *Genua incerare Deorum.* Et ſane homines ſupplices non ipſi modo in genua prouoluebantur; ſed eorum etiam, quibus ſupplicabant, genua contingebant. Videatur hac de re Alexander ab Alex.

dier.

Digitized by Google

dier. Genial. L. II, *c.* 19. Hinc apud Plautum, *in Curcul. Act. V, Sc. II*, puella quaedam dicit: *Per tua genua te obſecro, ut nos facias certiores.* Seruius enim, *ad Virgil. L. III, Aeneid. u.* 607, expreſſe ſcribit, genua Miſericordiae conſecrata eſſe; ſicut reliqua coporis membra ſingulis Numinibus, puta, aurem, Memoriae; frontem, Genio; dextram, Fidei. Et Plinius, *Hiſtor. Nat. L. II. c.* 45 ait: *Hominis genibus quaedam et religio ineſt, obſeruatione gentium. Haec ſupplices attingunt; ad haec manus tendunt; haec, ut aras, adorant.* Imo, et exinde illud adagium ortum uideri poterat, quod *ſortes ex genibus Parcarum* dicebantur ſuſcipi, ut ſtatuatur, quae ſors et uiuendi conditio cuius homini exeat. Sic enim apud Platonem, *L. X de Republ. p. m.* 617, legimus, animas ad Lacheſin coactas accedere; ibi uatem quendam ipſas primum ordine collocare, deinde ἐκ τῶν τῆς λαχέσεως γονάτων κλήρους τε καὶ βίων παραδείγματα λαβεῖν, i. e. *ex Lacheſis genibus ſortes et uitarum exempla tollere.* Sed, ut redeamus in uiam, hac re in medio relicta, ad cetera nunc pergimus.

XV. Conſcripto nimirum et conglutinato opere, addebatur ornatus cauſa in fine ſcripturae, ſeu in ἐσχατοκολλίῳ, bacilius quidam teres, qui Latinis *umbilicus*; Graecis, ὀμφαλὸς dicebatur. Hic, cum uolumen explicaretur, in fine erat; cum uero idem in ſpiram collectam obuolueretur, medium tenebat locum; quemadmodum Fig. III. *lit.* a. b. declarant. Eius nominis rationem hanc tradit Perottus, *in Cornu Copiae, ad Epigr.* 67; *L. I. Martial. Vmbo media pars clypei; ab hoc umbilicus dicitur, quicquid in aliqua re eſt medium. Ligamentum inteſtinorum, quod mediam fere planiciem uentris obtinet, umbilicum appellamus. Item hinc umbilici ornamenta, quibus libri ornantur, et gemmae ligantur.* Materia eiusmodi umbilicorum, Prophyrione auctore *ad Horatii Epod XIIII*, erat os aut lignum; ueluti ebor, cedrus, ebenus, buxus, cupreſſus; imo et *aurum.* Sic enim Lucianus ſcribit πρὸς τὸν ἀπαίδευτον, καὶ πολλὰ βιβλία ὠνούμενον· Τὸ αὐτὸ δὴ καὶ σὺ πάσχων, ὀυχ ὁρᾷς, ὁπόταν τὸ μὲν βιβλίον ἐν τῇ χειρὶ ἔχῃς

ἔχῃς πάγκαλον; πορφυρᾶν μὲν ἔχον τὴν διφθέραν, χρυσῆν δὲ τὸν ὀμφαλον. Pingi quoque ſolitos eſſe umbilicos, ex Martiale diſcimus Adhortatus enim librum ſuum, ut ſibi quaerat Patronum, *L. III. Epigr.* 2, ſcribit:

Pictis luxurieris umbilicis.

Et, *L. V, Epigr.* 6, nigrorum meminit umbilicorum:

Nunquam grandia, nec moleſta poſcit,
Quae cedro decorata, purpuraque,
Nigris pagina creuit umbilicis.

Erat uero umbilico forma tenuiſſimi cylindri, praeciſe pro modo latitudinis membranae aut chartae accommodata; quae ideo quidem addebatur, ut tum firmamentum aliquod praeſtaret chartae; tum ut tota chartarum ſeries circa hunc bacillum conuolueretur. Th. Bartholinus, *de libris legendis Diſſert. IV*, *p.* 125, dicit, Romanorum libros uno expanſo folio conſtitiſſe in cylindri formam conuoluto, intra bacillos plerumque duos, inſtar faſciarum. Id cum de Ebraeorum quidem uoluminibus certiſſimum ſit: quemadmodum in Diſputatione tertia oſtendemus: ita, eundem morem Romanis etiam non ignotum fuiſſe, ex illis Statii uerbis L. IV Sylu. 9, adſtrui poſſe uidetur:

Noſter purpureus, nouusque charta,
Et binis decoratus umbilicis.

Niſi quis exiſtimet, umbilicos in ſenſu multitudinis συνεκδοχικῶς de partibus, hoc eſt, de cornibus librorum, dici. Quoniam autem umbilicus non impingebatur, niſi toto opere abſoluto, et ad finem perducto; hinc *ad umbilicum peruenire*, idem erat, ac finire et opus perficere. Quo ille Martialis locus, *L. IV, Epigr.* 91, ſpectat:

Ohe iam ſatis eſt, ohe libelle.
Iam peruenimus usque ad umbilicos:
Tu procedere adhuc et ire quaeris,
Nec ſumma potes in ſcheda teneri.

Et haec Horatii uerba, *Eod. XIV*:

Deus,

Deus, Deus, nam me uetat
Inceptos, olim promiſſum carmen, Iambos
Ad umbilicum adducere.

Sic etiam Sidon. Apollinaris loquitur, *Epiſt.* 16, *L. VIII. Iam uenitur ad margines umbilicorum; iam tempus eſt, ut Satyricus ait, Oreſtem noſtram uel ſuper terga finiri.* Quae loquendi ratio nec Graecis fuit ignorata. Id quod declarat epigramma illud ἄδηλον εἰς Ἡράκλειτον, *ex L. I Anthol. Cent.* 6, quo monuit Epigrammatiſtes, ne curſim et properanter Heracliti libros legamus, eos ad umbilicum euoluere feſtinantes; cum multa in eis intricata et obſcura occurrant:

Μὴ ταχὺς Ἡρακλείτου ἐπ' ὀμφαλὸν ἔλυε βίβλον
Τοὐφεσίου· μάλα τοι δύσβατος ἀτραπιτός.

Iam haec ſcripſeram, cum poſtea forte incidi in Theodori Ianſſ. ab Almeloueen *Conie&tanea*, ubi ille, *p.* 155, ſtatuit, umbilicum in libris dici ſolitum ligamentum mediae membranae alligatum; atque hinc acute arguteque coniicit, illam, quam dixi, loquendi formulam, non a ligneis, oſſeis, corneisue librorum ornamentis, ſed a funiculo, quo circumligarint ueteres uolumina, deſumtam eſſe. *Non memini*, inquit, *me unquam legere, Auctorem hocce adagium:* ad umbilicum peruenire, *exponentem, quin ad oſſea, eburnea, cornea, aut aerea reſpiciat cornua, quae ligno, ſeu caudici, circum quod membranas conuoluebant, imponebantur; quae cum medium uoluminis occupabant, umbilici a loco nomen accepere. Neque aliter hactenus umbilicum, quam ornamentum, puto, aut interpretor; uerum poſtquam uoluminis figuram ab Iſaaco Voſſio in notis ad Catullum, p.* 54. *aere uidiſſem expreſſam, in hanc plane aliam incidi opinionem, ſeu potius coniecturam, quam animi duntaxat gratia hic propono; deſumtam eſſe ſcilicet loquendi formulam, non ab iſtis ornamentis, ſed funiculo, quo circumligabant uolumina, ut rite clauſa nitidius poſſent a ſordibus conſeruari, et commodius ſeponi. Ac ut altius repetam, crediderim ad ſimilitudinem umbilici foetuum animalium plorumque ita fuiſſe uocitatum: nam ſi collatio inſti-*

ſtituatur, *idem pene erit uſus*, *eadem conſtitutio.* Subiicit his doctiſſimus Scriptor aliquot rationes, quibus ſimilitudinem umbilici in animalibus, et in uoluminibus, oſtendat: ſed, quamuis hae ſatis ingenioſe ſint excogitatae; attamen, cum ueterum teſtimoniis comprobi nequeant, tantum apud me proficere non potuerunt, ut ab ea, quam ſuperius explicaui, ſententia diſcederem. Nitor enim praeter alia potiſſimum auctoritate Porphyrionis, antiqui Gramatici, qui *ad XIIII Epod. Horatii* ſcripſit: *Ad umbilicum adducere*, *dicitur finire et conſummare*; *quia in fine libri umbilici ex ligno*, *aut oſſe*, *ſolent poni.* Vbi Pophyrio nullius hic ligamenti ac funiculi meminit. Deinde, quod Martialis alio loco dixerat: *peruenire usque ad umbilicos*; hoc idem, *L. XI Epigr.* 8, dixit: *explicare librum usque ad ſua cornua.* Cornua autem erant oſſeae aut ligneae extremitates umbilicorum; quas ipſas non nunquam etiam *ubilicos* dictas eſſe opinior. Adhaec multos habeo uiros clariſſimos, quorum, iudicio accedo. Nominaſſe in praeſens ſufficiat Salmaſium, *in Solinum p.* 495. Guid. Pancirollum, eiusque interpretem, Henr. Salmuthum, *de reb. memorab. deperd. pag.* 278. P. Manutium, *ad Epiſt. VII*, *L. III*, *Epiſt. Famil. Cicer.* Io. Brodeum, *in Epigramma illud* ἀδηλοεὶς Ἡεράκλειτον *L. I Anthol.* Coel. Rodiginum, *Antiq. Lect. L. XV*, *c.* 20; Becanum Geropium. *Hieroglyph. L. X*, *p.* 161, et alios, inprimis uero Io. Pierium, qui *L. XXXIIII Hieroglyph. c.* 38, primo monet, multos in hac re exponenda hallucinari: deinceps autem rem ipſam plane ex ſententia noſtra pluribus exponit. Cuius uerba, cum ſupra a me praetermiſſa ſint, nunc hoc loco afferre libet: *Sciendum*, inquit, *libros olim fieri ſolitos ductu plurimum perpetuo*, *una quippe pagina*, *non*, *ut nos*, *illis diſſectis*, *et in quaterniones*, *quos dicimus*, *conſertis*; *et quia complicabantur ad inſtar ſpirae conuoluti*, *inde uolumina dicta ſunt*, *a uoluendo.* *In extrema autem pagina firmitudinis ergo paruus admodum bacillus*, *ex cedro quippe aut buxo*, *cupreſſoue*, *uel ex ebeno*, *uel ex ebore*, *adglutinabatur*, *ad latitudinis modum*, *qua membrana praeciſa erat.* *Hunc umbilicum appellabant.* *Cuius-*

quidem

quidem capita, *uolumine complicato*, *hinc et inde proſtabunt; ſolebantque ea ex argento*, *uel etiam gemmis*, *ad ornatum praemunire. Atque ea ſunt*, *quae cornua non nulli uocitarunt*, *ut Ouidius ad librum*, *Epiſt. Triſt. I*:

Candita nec nigra cornua fronte geras.

h. e. *neque ebore*, *neque argento*, *aut nitida ulla gemma*, *umbilici praemuniantur; cuius facies atrata luctum prae ſe ferat.* Quo maiorem uero fidem huic ſententiae faceret doctiſſimus Auctor, teſtatus inſuper eſt, ſe ipſum huius generis uolumina multa uidiſſe, eaque uetuſtiſſima; alia quidem ex membranis, alia ex Nilotica papyro, alia Graecis, alia Ebraicis, alia etiam Arbicis literis, perſcripta.

XVI. Non uideor hoc loco ſilentio praetermittere debere, quid uox *coronis* ſignificarit ueteribus, cum de libris uſurpata inuenitur. Pro eo enim, quod dicitur, *ad umbilicum ducere;* alii dicunt: *κορωνίδα ἐπιθεῖναι*, *coronidem imponere.* De qua coronide Martialis loquatur, *L. X Epigr. I:*

Si nimius uideor, ſeraque coronide longus
Eſſe liber; legito pauca, libellus ero.

Et Plutarchus, *in Libro de fortuna Alexandri*, dum refert, Philoxenum a Dionyſio in latomis coniectum eſſe, idque ideo accidiſſe, quod is totam Tragoediam, quam Dionyſius ipſi emendandam tradiderat, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς μέχρι τῆς κορωνίδος. *h. e. ab initio ad coronidem*, *ſiue finem*, *libri usque*, decluiſſet. Atque haec *παροιμία* non minus generatim ad alia ſolet accommodari; cum ſcilicet ultimam rei manum admotam et extremum cuiuspiam rei finem ſignificamus, Sic *κορωνίδα τοῦ βίου* dixit Plutarchus, *in Libro: an ſeni capeſſanda respublica?* Et Nazianzenus, in funebri oratione Cypriani: *ξίφει τὴν κεφαλὴν τμηθεὶς, καὶ ταῖς πολλαῖς βασάνοις ταύτην ἐπιθῆσι τὴν κορωνίδα.* Putant quidam coronidem in libris ſpeciatim dici de umbilico librorum. Quod affirmat Th. Dempſterus, *in Paralip. id L.* 1, *c.* 13 *Antiqu. Rom. Roſini.* At tunc crederem, potius coronidem de cornibus, quam ipſo umbilico, dici potuiſſe. *Κορώνιος* enim eſt, Heſychio explicante, *μηνοειδῆ ἔχων κέρατα*, hoc eſt, qui incurua et lunata cor-

nua habet. Et κορωνὶς alias faſtigium et apex in aliqua re appel. latur. *Vid. Her. Stephanus in Theſ. Gr. Linguae.* In libris certe, auctore Iſidoro, *Orig. L.* 1, *c.* 20, κορωνὶς notauit huiusmodi ſignum ; quod in calce librorum appingi conſueuit, ad indicandum finem. Schreuelius ad uerba Martialis antea a nobis citata monet, coronidem ſignum abſoluti operis in fine libri poſitum fuiſſe, hac figura *V* uel 7, alae ſcilicet cornicis. Hinc κορωνὶς etiam nota critica appellabatur, quam cumprimis in Comicorum et Tragicorum fabulis adhibebant. Cuiusmodi et *Aſtericus*, et *Paragraphus*, et *Diple*, et aliae plures fuerunt: quas antiqui Grammatici excogitarunt, diſtinguendi cauſſa, et ut Actoribus inſeruirent; dum exitus eorum et introitus, itemque mutuas perſonarum reſponſiones, et carminum uariationem, indicarunt. Qua de re uideatur Ioſ. Barneſius, *in Prolegom. ad Euripidem.* Nominatim uero Coronis erat γραμμή τις βραχεῖα, καμπὴν ἤτοι ὑποκάτω ἔχουσα, linea breuis inferne aliquantum incuruata. Cuius in Dramatibus triplicem uſum fuiſſe, obſeruauit Scholiaſtes Ariſtophanis, *ad Plutum, Act. II. Sc. I:* nimirum, quando, hiſtrionibus abeuntibus, relinquebatur chorus; uel quando, choro digreſſo, remanebant hiſtriones; uel denique, quando loca in ſcena commutabantur. Ita enim hic Scholiaſtes ex Hephaeſtione ſcribit: Χρώμεθα δὲ τῇ κορωνίδι ἐν τοῖς δράμασιν κατὰ τρόπους τρεῖς· ἤτοι ὅταν, τῶν ὑποκριτῶν εἰσιόντων ἤτοι καὶ ἀπαλλαγέντων, καταλείπηται ὁ χόρος, ἢ ἔμπαλιν· ἢ ὅταν μετάβασις ἀπὸ τόπου εἰς τόπον γίνεσθαι δοκῇ τῆς σκηνῆς· Atque huc etiam pertinet, quod Scholiaſtes in Euripidem, *ad u.* 216 *Hecub.* annotauit: ἐπὶ τῷ τέλει μὲν τῶν ὑποθέσεων παράγραφος· ἐπὶ τῷ τέλει δὲ πάντων τῶν ςίχων κορωνὶς, ἐξιόντων ὑποκριτῶν. Praeterea *coronis* dicitur interdum, quod tanquam additamentum operi abſoluto accedit, adeoque in libris auctarium et appendix. Quo pertinet, quod auctor Etymologici magni habet: κορωνὶς, καὶ τὸ προσηγορικὸν τὸ ἐπιτιθέμενον ἐν τῷ τέλει τῶν βιβλίων. Vnde quidam ſtatuunt, a Martiale, *L. X, Epigr.* 1, coronidem appellari id, quod noua emendatione illi libro addiderit. Ceterum plures huius uoces, κορωνὶς, ſigni-

ſignificationes expoſuit Coel. Rhodiginus *Antiqu. Lect. L. 1, c. 20.* Vnde autem iſta loquendi formula: *κορωνίδα ἐπιθεῖναι*, *coronidem alicui rei imponere*, originem traxerit, non eadem eruditorum eſt ſententiam. Alii eam manaſſe putant a coronide, ſiue nota, quam in fine libri apponi conſueuiſſe commemoraui, aut quae in Comoediis et Tragoediis actus complementum ſignificauit. Alii deſumtam exiſtimant ex Homerico illo: *χρυσῆν δ' ἐπέθηκε κορώνην*, de fabro arcum fabricante. Rurſus alii credunt, ortam eſſe ab aedificiis, quorum iam abſolutorum faſtigio *κορώνη*, impoſita fuerit. Suidae enim *κορωνὶς* eſt, *τὸ τελευταῖον τῆς οἰκοδομῆς ἐπίθεμα*. Sunt etiam, qui a nauibus hoc prouerbium translatum dicant, quibus aliquid roſtri ſpeciem gerens conſueuerit addi. Euſtathius, *in Homer. ῥαψωδ. α. Iliad. υ. 170 p. 73, edit. Rom.* aliquot rationes, unde adagii huius origo deriuari queat, ſimul complexus, haec ſcribit: *Ἀπὸ τοῦ ζώου τῆς κορώνης εὐμήκιστον ἐχούσης τὸν τράχηλον, ἡ τῶν θυρῶν κορώνη μετήνεκται· ὥσπερ καὶ ἀπὸ τοῦ κόρακος, ὁ κόραξ, δηλαδὴ τὸ κοράκιον. Ἀπὸ δὲ τῆς τῶν θυρῶν ταύτης κορώνης διὰ τὸ ἐπικαμπὲς τοῦ ὀργάνου, ἴσως δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ ζώου, καὶ κορωνίδες λέγονται νῆες, οὐ μόνον ὡς κατὰ τὴν κορώνην μέλαιναι, ἀλλὰ καὶ ὡς τὰ ἄφλαστα τὰ κατὰ πρώραν καὶ πρύμναν, οἷα ἐν λυγισμῷ ἐπικαμπτόμενα ἔχουσαι. Αἱ δὲ τοιαῦται κορῶναι καὶ τὴν κορώνην παρήγαγον, εἰς ἣν ἐντίθεται νευρὰ, ἀκρανοῦσαν τοῦ τόξα. Ὅθεν καὶ τὸ ἀγαθὸν τέλος τῶν πράξεων, χρυσῆν κορώνην ἡ παροιμία καλεῖ· ὡς ὅτε τις εἴπῃ, χρυσέαν ἐπιτεθῆναι κορωνίδα ταῖς πράξεσιν, ἢ τοῖς λόγοις, ἤτοι συμπέρασμα καὶ τέλος, ἀπὸ τῆς τοιαύτης τοῦ τόξου κορώνης τὴν μεταφορὰν λαβοῦσαν· ἢ τυχὸν καὶ ἀπὸ τῆς τῶν νεῶν κορωνίδος· ἢ καὶ ἀπὸ τῆς τὰς θύρας συγκλειούσης κορώνης.* Eligat per nos, quam quisque potiſſimum amplecti uelit, opinionem: habent enim pleraeque ſuam, qua ſe commendent, probabilitatem. Neque uero nos poenitet eorum eſſe ſententiae, qui Martialem, ubi coronidis meminit, uel ad ſignum finiti et abſoluti libri reſpexiſſe, uel certe generatim iſtam uocem *μεταφορικῶς* pro *fine* poſuiſſe, arbitrantur.

XVII. Ab umbilico et coronide uenio ad CORNVA LIBRORVM; quae Graece *ἀκρομφάλια* dicta eſſe puto. Barth.

 Meru-

Merula, *ad Eleg.* I, *L. I Triſt. Ouid.* ſcribit, haec cornua appellari ſuperiorem et inferiorem chartae partem; frontem uero ipſam paginam. Quam male autem iſta ſcripſerit Merula, ſequentia declarabunt. Scilicet ſurculo illi, ſeu bacillo, quem umbilicum nominari notauimus, in fine ab utraque parte addebant capitula, quae, (*prout in Fig. III, literae c et d indicant,*) complicatis in uolumen chartis, utrinque apparebant, et extra frontes librorum emittebant, auro plerumque, argento, ebore, gemmis, aliisque rebus ornata. Nec ſecus iudicant uiri eruditiſſimi: Pancirollus, *rer. memorab. p.* 269, et eius interpres, Heinr. Salmuthus, *p.* 278; item Paul. Manutius, *in Comment. in Epiſt. Cicer. L.* 3, *Ep.* 7; If. Voſſius, *ad Catull. p.* 54; Hermannus Hugo, *L. de prima origine ſcribendi, c. XXXV,* et alii. Cum uero iſtae extremae umbilici partes plerumque rotundae fuiſſe perhibeantur; hinc accidiſſe credo, ut et ipſae umbilici ſint appellatae: adeoque huc ea Poetarum loca, ubi duorum umbilicorum fit mentio, referri poſſe arbitrior. Cornua uero dictae ſunt, uel quia aliquando ex cornea materia conſtiterunt; uel quia nonnunquam coruum quoque formam prae ſe tulerunt, adeoque, quia uti cornua ſupra bouis uel arietis caput, ita hi ſupra conuolutum uolumen prominuerunt. Ceteroquin iſta cornua pulchris coloribus ornari conſueuiſſe, Tibullus teſtatur his uerbis:

Atque inter geminas pingantur cornua frontes.

Cui Ouidius concinit:

Candida nec nigra cornua fronte geras.

XVIII. Diximus, cornua prominuiſſe extra frontes uoluminum complicatorum: quapropter nunc quoque de hiſce FRONTIBVS paucis agemus. In quibus deſignandis deſcribendisque diſſident inter ſe uiri eruditi. Inter hos Cnippingius in iſta Ouidii uerba commentatus: *Nec fragili geminae poliantur pumice frontes: Vtramque*, inquit, *charte planiciem Poeta intelligit, puta exteriorem et interiorem; quae ambae prius pumice radebantur, tum ob elegantiam, tum ne aſperitas calamum offenderet ac retardaret.* Verum, frontes non erant planicies, ſed extre-

Digitized by Google

extremitates chartae uel membranae in ſpiram complicatae; in quarum medio apparebant cornua. Quas frontes, *in figura III uoluminis conuoluti*, literis *e* et *f* notauimus. Porro nec in frontibus quicquam calamo ſcribebatur; ſed eae ornatus cauſſa circumcidebantur, et pumice poliebantur. Adeoque, quod in cylindris baſes, id in uoluminibus frontes erant; et eandem uolumina geminas frontes, non ſecus ac cornua gemina, habebant. Ita non ſolum Ouidius, loco citato, geminarum meminit frontium; ſed Tibullus etiam, *L. III, El.* 1:

Atque inter geminas pingantur cornua frontes.

Item Martialis, *L, III, Epigr* 2:

Et frontis gemino decens honere
Pictis luxurieris umbilicis.

Quod ſi uero, ſcribit Iſ. Voſſius ad Catulli *Epigr. I, libris quadratis pari ratione, ac uoluminibus in rutulum cinuolutis, frontes aſſignare uelimus, ſicque appellare partes, quae circumciduntur; utique non duas, ſed tres, frontes habebunt: cum a totidem partibus charta, ſeu pergamera, incidatur.*

XVIIII. Sed ad internum librorum ornatum etiam pertinuit, quod illi et olim raderunt, et circumciderendur, itemque pumice laeuigarentur. Quod ad *radendos libros* attinet, protulit ea de re locum ex Petro Bleſenſi, quamuis recentioris paullo ſaeculi ſcriptore, CL. Schoetgenius, in *diſput. de Librariis antiquorum*, anno 1710 habita; (de quibus Libriis et nos impoſterum acturos promiſeramus.) Petrus uero ille Bleſenſis, *in Sermone de Nattuitate Domini*, ita ſcripſit: *Audi Libri compoſitionem, ut et omnia in corde tuo comparare ſtudeas Prius traditur raſori, ut cum raſorio omnem ſuperfluitatem, pinguedinem, ſcrupulos et maculas tolla; deinde ſuperuenit pumex, ut, quod raſio auferre non potuit, pumice deleatur; ſcilicet pili et talia minuta. Aahaec; antequam ſcribatur, opus eſt regula, ne tortuoſe ducatur linea.* Quin et ueteres radendo membranas ad ſcribendi uſum praepararint, haud eſt dubium; cum, et easdem, uti poſtea dicemus, pumice laeuigarint. Sed nunc de *circumciſis uoluminibus*

nibus pauca diſſeremus. Nimirum, quemadmodum hodie noſtri libri quadrati ſolent circumcidi, tum uſus commodioris, tum maioris etiam ornatus cauſſa; ita et ueteres ſua *circumciderunt* uolumina: quod poſteriora ſaecula *demarginare* appellarunt. Huius rei, praeter alios, Lucianus etiam meminit, *aduerſus indoctum*, ubi et alia ſimul ueterum librorum ornamenta recenſet. Τίνα γὰρ ἐλπίδα, inquit, καὶ αὐτὸς ἔχων εἰς τὰ βιβλία καὶ ἀνελίττεις ἀεὶ, καὶ διακολλᾷς καὶ ΠΕΡΙΚΟΠΤΕΙΣ, καὶ ἀλείφεις τῷ κρόκῳ καὶ τῇ κέδρῳ, καὶ διφθέρας περιβάλλεις, καὶ ὀμφαλοὺς ἐντίθεις, ὥς δή τι ἀπολαύσων αὐτῶν. Iſidorus, *L. VI*, *c.* 12, inuentionem huius circumciſionis Siculis acceptam refert: *circumcidi libros*, inquit, *in Sicilia primum increbuit.* Vnde hic in iſtam inciderit ſententiam, uix habeo, quo me certa coniectura ducat. Interim, niſi uehementer fallar; auguror, auctorum hunc, cuius luſus frequentiores alioquin eruditi non ignorant, fortaſſe ſeductum eſſe ab antiquo nomine *Sicila*, a *ſica*; quod erat ſcalprum librarium, aut certe inſtrumentum circumcidendorum librorum. Veteribus enim Gloſſis *Sicila* dicitur σμίλα χαρτότομος. Hinc etiam uerbum olim uſurpatum inuenitur: *ſicilire*; quod eſt, ſecare, circumcidere: quemadmodum *ſicilire prata*, apud Varronem, *L.* I. *de re ruſt. c.* 49: neque minus ad Plinium, *L.* 18, *c.* 28, reperitur. Ac, ſicuti falces a ſecando *ſeculae* ſunt appellatae, auctore Varrone, *L. IV*, *n.* 22 *de L. L.* ita easdem *ſiciliculas* ueteres dixere, a ſiciliendo. A quo multi credunt appellatam quoque eſſe Siciliam; quoniam *ſicilita* diſſectaque fuerit ab Italia. Nobis nihil certi hic definire licet. Minus tamen a uero abhorrere uidetur, quod Iſ. Voſſius, *ad Catullum*, *p.* 53. ſcripſit: morem hunc circumcidendorum librorum propemodum aeque antiquum eſſe, quam ſit ipſe uoluminum uſus, praeſertim cum Ariſtoteles luculentam huius fecerit mentionem, *in Problemat. Sect. XVI*, *Probl. VI*; ubi pluribus docet, qua ratione iſthaec ſectio fieri debeat. Ita enim primnm quaerit: Διὰ τί τῶν βιβλίων ἡ τομὴ ὄντα ἐπίπεδος καὶ εὐθεῖα, ἐὰν μέν τις τέμῃ παρὰ τὴν βάσιν, γίνεται εὐθεῖα ἀνελιττομένη ἐὰν δὲ ἐγκλίνας, σκολιά; Oſtendit deinceps Philoſophus, quo

quo modo et qua arte ſectio illa ſit inſtituenda; ſed uerba eius in praeſens afferre ſuperſedemus. Ceterum huic Ariſtotelis problemati lucem affundere ſategit Melch. Guilandinus, *in libro ſuo de Papyro, m. II.* Nec minus huc ſpectant, quae Iſ. Voſſius *ad Catulli Epigr. XXII*, de circumcidendorum uoluminum ratione tradidit, quaeque huc transſcribere non piget. *Erigenda ſunt*, inquit, *uolumina ad rectos angulos, ſuper planum aliquod aequale, ſic, ut ſectio frontis ſuperioris ad perpendiculum reſpondeat baſi, ſeu fronti inferiori. Si enim hoc modo ſectio inſtituatur, ac deinde uolumen explicetur, ſectio aequalis fuit ac rectilinea. Quod ſi uolumen ad rectos angulos, ſed oblique erigatur, et ſic ſecetur, ut circuli non ſint aeque diſtantes ad centrum umbilici; utique ſectio non erit aequalis, euolutoque uolumine, linea ſectionis apparebit non recta, ſed undulata, et in minores minoresque ſucceſſiue deſinet ſinus. Vt in uolumine A.* (Fig. VIII.) *ſi ad rectos ſecetur angulos, iam quoque recta erit ſectionis linea. Idem ſi oblique ſecetur, ut in B. efficit lineam C. D. quam euolutam helicen poſſis dicere.* Sicuti uero haec uoluminum conuolutorum circumciſio non ſine artificio perficiebatur; ita credo, nonnunquam uolumina, cumprimis quae minora et ad priuatum uſum deſtinata erant, faciliori modo explicata circumcidi, eorumque eminentes aſperasque partes detonderi, potuiſſe; aut certe ſingulas plagulas, ex quibus uolumen conglutinatum erat, ita praeparatas et aequatas fuiſſe, ut circumciſione deinceps non multum fuerit opus.

XX. Porro Iſidorus, *L. VI, c. XII*, dicit, ante inuentam circumciſionem libros fuiſſe *pumicatos*, h. e. pumice politos. Pumex enim lapis cauernoſus, quo corpora laeuigabant ueteres, teſte Ouidio, *l. 1. de arte amandi.*

Ne tua mordaci pumice crura teras.

Deinde in aliis etiam rebus ac cumprimis in libris poliendis, pumices uſurparunt. Quod confirmat Plinius. Nam *L. XXXVI, c. 21, Hiſt. Nat. Sed et ii*, inquit, *pumices, qui ſunt in uſu corporum laeuigandorum foeminis, iam quidem et uiris, atque, ut*

 ait

ait Catullus, libris, laudatiſſimi ſunt in Melo, Styro, et Aeoliis inſulis. Ita uero Catullus cecinit, *in Epigr. ad Corn. Nepot.*

Quoi dono lepidum nouum libellum,
Arida modo pumice expolitum?

Idem, *in alio Epigr. ad Varum:*

Membrana directa plumbo,
Et pumice omnia aequata.

Similiter Horatius, *Epiſt. XX*, librum ſuum ita alloquitur:

Vertumnum Ianumque, liber, ſpectare uideris;
Scilicet ut proſtes Soſiorum pumice mundus.

Quibus addas Martialem, *L. VIII. Epigr.* 72.

Nondum murice cultus, aſperoque
Morſu pumicis aridi expolitus.

Speciatim frontes pumice poliebantur. Quod teſtatur Ouidius in elegia ſaepius a nobis laudata:

Nec fragili geminae poliantur pumice frontes;
Hirſutus ſparſis ut uideare comis.

Item Martialis, *L. I. Epigr.* 67.

Mutare Dominum non poteſt liber notus;
Sed pumicata fronte ſi quis eſt nondum

Neque uero tantum frontes, ſed membranas etiam, quibus inuoluebant libros, pumice laeues reddebant; ut ſcilicet manibus tractantibus eſſent benigniores. *Vid. Bartholinus de Libris legendis, Diſſert. IV.* Et Caſaubonus, *in comment. ad Satyr. III. Perſii;* ubi: *Pumice*, inquit, *poliebant non ſolum opercula librorum, ut apud Cautullum, et alios; ſed etiam membranas, uti uidetur, in quibus ſcribebant: itaque cum atramento, calamo et cultello, pumicem ad manum habebant ſemper, qui membrana aut charta utebantur; ſed is pumex praecipue ad exacuendos calamos erat illis uſui.* Chartacea uero uolumina (de membranaceis enim non negauerim) in ea parte, cui inſcribebatur, pumice etiam expolita eſſe, uix crediderim. Namque id non requirebat, neque fieri permittebat, materia chartarum conglutinata. Potius alio quodam inſtrumento, puta, dente animantis,

aut

Digitized by Google

aut concha, chartae laeuigabantur. Ait enim Plinius, *L. XIII, c. 12: Scabritia chartarum laeuigatur dente, conchaue.* Hinc etiam *charta* dicta eſt *dentata.* Vnde Cicero ad Quinctum Fratrem, *L. II, Ep.* 14, ſcribit: *Calamo et atramento temperato; dentata etiam charta, res agetur.* Quam chartam dentatam Eraſmus quidem, *Adag. Chil. III, Cent. VI, Ad.* 87, acerbam, et mordacem ſcripturam interpretatus eſt; ſed chartam intelligi credo animantis cuiusdam dente laeuigatam, quo aſperitas eius, ſi qua eſſet, complanaretur, et calamus quaſi expeditius curreret. Ceteroqui recentioribus *chartae indentatae*, ſeu *indenturae* dictae ſunt ſyngrapha, et *ſcripturae conuentionales*, in modum dentium deciſae, ſibique parallelae, ut, orta fortaſſe controuerſia, ſimul aptari, et inuicem conferri poſſent; eaeque pro contrahentium numero non modo bipartitae, ſed tripartitae etiam, et quadripartitae, ac ultra, fuerunt. Etenim in una membrana eiusdem inſtrumenti duo pluraue aliquando exempla deſcribebantur, et inter illa literae quaedam maiusculae, quae in duas partes per medium diuidebantur; ut adeo membranae quandam dentium formam in ſingulis exemplis praeferrent: unde et *indentatis* nomen acceſſit. De quibus uidere licet Carolum du Freſne, *in Gloſſar. Lat.* et Mabillonium, *de re Diplomatica, L. I, c.* 2.

XXI. Sed et malleo ueteres libros ſuos complanaſſe leguntur. Apparet illud teſtimonio Vlpiani, dum, *libro Pandectarum XXXII*, huius rei mentionem faciens: *Non male*, inquit, *quaeritur, ſi libri legati ſint, annon contineantur nec dum perſcripti? Et non puto contineri; non magis, quam ueſtis appellatione nondum detextam. Sed perſcripti libri nondum malleati, uel ornati, continebuntur.* Intelligimus inde, libros, cum iam perſcripti eſſent, malleo demum fuiſſe ſubiectos; forte, ut comprimerentur magis, et aptius omnia cohaererent. Hoc uero in libris quidem quadratis potiſſimum fieri potuiſſe, apertum eſt; ſed qua ratione in uoluminibus locum inuenerit, non ſatis capio. Quapropter Poetae, dum librorum ornatum deſcribunt, nusquam, quantum mihi quidem conſtat, malleatorum meminerunt;

runt; ſiquidem carmina ſua in uoluminibus plerumque conſignarunt. Iſtud uero ſatis certum eſt, ſingulas chartarum paginas, antequam perſcriberentur, et uolumina inde conglutinarentur, malleo erugari extendique conſueuiſſe. Qua de re uideatur Guilandinus, de Papyro, *membr. XXII*, et Salmuthus in Pancirolli noua reperta, *Tit. XIII.*

XXII. Neque uero his ſolum rebus ueteres ſua adornarunt uolumina; ſed praeterea etiam extimae uoluminis orae, in auerſa chartarum parte, agglutinarunt fruſtum membranulae, purpureo alioue colore tinctae. Cuiusmodi membranulam titulo inſignitam, *Fig. III. lit. g.* repraeſentauimus. Huic enim ab externa parte indicem, h. e. titulum libri et nomen auctoris, aureis aliisque inſcribebant literis. Vnde Martialis, *L. III, Epigr.* 2, dixit:

Et cocco rubeat ſuperbus index.

Et Ouid. *L. I. Triſt. El.* I:

Nec titulus minio, nec cedro charta notetur.

De tali membranula loquitur Cicero, *in Epiſtol. IV. ad Attic. L. IV. Vellem*, inquit, *mihi mittas de tuis librariolis duos aliquos, quibus Tyrannio utatur glutinatoribus, ad cetera adminiſtris; iisque imperes, ut ſumant membranulam, ex qua indices fiant, quos uos Graeci, ut opinor, σιλλάβους appellatis.* Ita plurimi, qui iſtas Ciceronis epiſtolas ediderunt, haec uerba hucusque legerunt. Atque tunc ſignificatio uocis σίλλαβος ampliari debet, nec, quae alioquin uſitatiſſima eius notio eſt, hoc loco de argumentorum, quae libro aliquo continentur, ſummaria recenſione, ſed de titulis uoluminum, eſt exponenda; adeo, ut aeque late pateat, ac Latinorum nomen, *index.* Quod nomen itidem hoc loco a uulgari uſu recedit, neque catalogum rerum in libro tractatarum notat; (de cuiusmodi indicibus ſupra, n. XII, egimus;) ſed inſcriptionem ſignificat et titulum librorum, qui alias ἐπιγραφὴ appellatur. Quo ſenſu Martialis accepit, in epigrammate modo citato:

Et cocco rubeat ſuperbus index,

Item

Item A. Gellius, in Praefat. N. A. *Sunt*, inquit, *qui indices libris ſuis fecerunt*, *aut epiſtolicarum quaeſtionum*, *aut confuſarum.* Sic etiam Suetonius locutus eſt in uita Tiberii Claudii, *c. XXXVIII: Nec ante perſuaſit*, *quam intra breue tempus liber edicus ſit*, *cui index erat* μωρῶν ἀνάστασις. Item in uita Caligulae, *c. XLIX. In ſecretis eius reperti ſunt duo libelli*, *diuerſo titulo: alteri*, *gladius*; *alteri pugio*, *index erat.* Scaliger et Voſſius malunt in citato Ciceronis loco σιττύβας legere; ſed neſcio, an ſatis commode. Σίττυβος enim, quod hic locum habere nequit, dicitur uaſis genus quoddam, et, ſecundum nonnullos, idem quod κάκκαβος, uel λοπάς. Ita enim Pollux, *in Onomaſt. L. X, c.* 21, ſcribit: - - Καὶ κάκκαβον λέγω, καὶ ἴσως δὲ ἂν εἴποις λοπάδα. Ἐμοὶ δὲ τοὔνομα δόκει διαφέρειν. εἴτε κάκκαβόν τινες χαίρουσιν ὀνομάζειν, εἴτε σίττυβον Quibus haud diſſimilia tradit Euſtathius, in Α ῥαψ. *Iliad. Homer. p.* 572, *Rom. edit.* Equidem uox σιττύβα apud Heſychium legitur; cui σιττύβαι ſunt δερματίναι στολαί, ueſtes pelliceae. (Cetera enim uerba, quae proxime ſequuntur, τὰ μικρὰ ἱμαντάρια, huc non pertinere, oſtendit Reineſius, *Var. Lect. L. III*, *c. I.* Quanquam et in Phauorini Lexico eadem leguntur: Σιττύβαι δερματίναι στολαί, τὰ μικρὰ ἱμαντάρια.) Similiter Pollux, *L. VII. c.* 15, σιττυβῶν meminit, ſi Iſ. Voſſio fides habenda. Hic enim in ſuo optimo libro ita legit: Καὶ σκοτίναι δὲ ἦσαν ἐσθῆτες. Σιττύβα μὲν χιτὼν ἐκ δέρματος. Vbi alii, omiſſa uoce σιττύβα, legunt: Καὶ σκύτιναι δὲ ἦσαν ἐσθῆτες, καὶ χιτὼν ἐκ δέρματος. Verum, ſic quidem appellari poſſent inuolucra et integumenta librorum, ſeu membranae illa et lacinia, quibus inuoluebantur libri; non uero membranulae, quae libris agglutinatae titulum operis et nomen auctoris oſtentabant; de quibus quidem loquebatur hoc loco Cicero, et quem praecipue in finem membranulas, quibus tituli inſcriberentur; et glutinatores, qui membranulas titulis conſcriptas tergis uoluminum et codicum agglutinarent, ab Attico petebat. Aliam igitur lectionem dedit I. G. Graeuius, bonarum literarum quondam ſtator praeſtantiſſimus, utpote cui perſuaſiſſimum fuit, σιλλύβους legen-

legendum eſſe, pro συτλύβυς, aut σιτλύβυς. Iſtas autem membranulas, quibus indices, hoc eſt, tituli librorum inſcribebantur, σιλλύβυς dictas eſſe, confirmauit auctoritate Heſychii, qui σίλλυβον interpretatur ἀκάνθιον, ἄδρον καὶ ἰδώδιμό τι, καὶ τὸ τῶν βιβλίων δέρμα. Quae ipſa uerba Phauorinus etiam in Lexico ſuo repetiit. Sane ſi, quod Salmaſius ad Iulii Capitolini Pertinacem ex Polluce, Heſychio et Euſtathio, docuit, σιλλυβοι et σίλλυβα etiam ſunt pelles; quae oris ueſtium aſſui conſueuerunt; iſta uox non male huc accommodatur. Sicuti enim pelliculae oris ueſtium, ornatus cauſſa, aſſuebantur; ita membranulae etiam, quae nomina auctoris et librorum pulchris literis ſcripta referebant, in maiorem ſplendorem uoluminibus atque codicibus affigebantur. Vtcunque eſt, mihi quidem Cicero, uir Graecae linguae alias bene gnarus, ad eam rem ſignificandam uocabulum Graecum uel dubiae ſignificationis, uel rarioris uſus, adhibuiſſe uidetur; cum haec uerba addiderit: *ut opinor.* Scribit enim: - *Sumant membranulam, ex qua indices fiant, quos uos Graeci*, ut opinor, *συλλάβυς (σιλλύβυς) appellatis.* De huiusmodi membranula, niſi omnia me fallunt, ſatis perſpicue loquitur Tibullus, *Eleg. V, L. 3.*

Summaque praetexat tenuis faſtigia chartae,
Indicet nomen littera picta tuum.

Literam pictam Poeta uocat indicem, ſiue titulum elegantibus iisque pictis literis ſcriptum, qui nomen libri auctorisque *indicabat.* Si enim antiquum dingendorum titulorum morem reſpiciam, malim ita legere, quam, *litera pacta*, aut *litera facta*, quod alii habent. Vult autem Tibullus, ut iſte titulus eleganter pictus et peculiari membranulae inſcriptus, ſumma uoluminis faſtigia *praetexat*, h. e. *cooperiat et obuelet.* Quemadmodum Plinius, *L. VI, c. 25*, hoc uerbum uſurpauit: *montes*, inquit, *eas gentes omnes praetexunt.* Hinc etiam quaedam togae ſpecies dicta eſt *praetexta;* quod in extrema ora limboque purpuram praetextam, ſiue circumtextam, haberet. Summa autem *charte ueſtigia* Poetae uocantur extrema ora uoluminis, ſeu ſuprema eaque auerſa pars πρωτοκόλλυ chartae, quae per ſe tenuis atque fragilis erat,
adeo-

adeoque hac ipſa membranula quodammodo ſimul muniebatur. Ceteroquin tales membranulas etiam *πιττάκια* appellari potuiſſe, uix eſt, quod dubitem. Erant enim *πιττάκια* alias breues tabulae, picea quadam materia illitae, in quibus tituli rerum, et, quae paucis uerbis comprehendi poterant, ſcribebantur; a *πίττα* nomine facto, quod picem notat. Vſus eſt hac uoce praeter ceteros Diogenes Laertius in Cratete Thebano, dum Cratetem, a Nicodromo Citharoedo in faciem caeſum, *πιττάκιον* fronti impoſuiſſe dicit, cum hoc titulo: *Nicodromus faciebat.* Προσθεὶς ἂν, inquit Laertius, *πιττάκιον τῷ μετώπῳ ἐπέγραψε·* Νικόδρομος ἐποίει A cuius uocis uſu nec Latini abhorruerunt. Petronius Arbiter, *Satyr. c. XXXIV*: *Statim*, inquit, *allatae ſunt amphorae uitreae diligenter gypſatae, quarum in ceruicibus pittacia erant affixa, cum hoc titulo: Falernum Opimianum annotum centum.* Et Lampridius, *in Seuero, c. XXI*, hoc nomine pro albo uſus: *cuncta*, ait, *perlegebat pittacia.* Ad quem locum uide Caſaubonum. Ceterum, quamuis haec, quae de σιλλύβοις, ac *pittaciis uoluminum*, ſiue de *membranulis*, quae uoluminibus praefixae titulos Librorum indicarunt, hucusque ſcripſi, eorum ſcriptorum, quos citaui, auctoritate ſatis luculenter comprobari poſſe uideantur; paullo tamen aliam iſtorum pittaciorum rationem poſtea cognoui ex oblata mihi figura uoluminum in Bibliothecam ordine olim digeſtorum; quorum imago lapidi inciſa Nouiomagi, in loco caſtrorum Conſtantini Magni, eſt reperta; quam in Tabula *II*, *fig.* 4, Diſputationis de ornamentis codicum ueterum, exhibendam curauimus. Vbi quidem illa pittacia non tam extimae, eique ſupremae et auerſae uoluminis orae praetexta; ſed potius fronti uoluminum, ubi illa circumciſa erant, affixa apparent. Sed hac de re alio tempore plura; ſiquando illud egregium antiquitatis monimentum amplius illuſtrare nobis licebit.

XXIII. Adhaec ueteres in ornandis libris utebantur tum certis *uncis*, cum *loris* quoque *pulchris*, quibus uolumina conſtringebant, ne rumperentur et diſſoluta iacerent. De *uncis* hariolatur Barthius, *Aduerſ. L. XXII*, *c.* 18, *in Epigramma* quod-

quoddam Optatiani Prophyrii. Nam cum ibi alias de libro ornato legeretur:

Purpureo fulgens habitu, radiantibus intus;

Barthius ſubſtituit: *radiantibus uncis;* dicitque, libros quondam eiusmodi uncis incluſos fuiſſe. Nec aliud *menide* ſua Auſonium innuiſſe putat, *in commemorat. Profeſſor. Burdigalens. XXV,*

Quos legis a prima deductos menide libri,
Doctores patriae ſcito fuiſſe meae.

Atque ego quidem etſi in ſuperiori Optatiani uerſu uocem *intus* rectius retineri poſſe iudico; comprobantibus hanc lectionem et Pithoei et Velſeri editionibus, neque refragante nexu uerborum; cum illud Diſtichon ita legatur:

Purpureo fulgens habitu, ratiantibus intus,
Vt quondam, ſcriptis ambitioſa tuis.

(Vbi auctor interiorem librorum ornatum reſpexit, *quos notis argento auroque coruſcis ſcriptos* ſupra dixerat: interim tamen uix dubitandum eſſe cenſeo, quin certos olim unces ac lunulas addiderint uoluminibus, quibus lora, quae conſtringebant libros, insererent atque annecterent. Idque omnium commodiſſime in ſuperiori parte, ſeu in initio uoluminis, fieri potuit; utpote quae pars, cum uolumen conuolueretur, praeminebat. Cum uero iſtiusmodi unci fortaſſe Lunae formam repraeſentarent, accidit, ut *menides* appellarentur: *μῆνις* enim eſt lunula. Nam alias *lunulae* etiam inter ornamentorum genera referebantur. Sic Plautus, *Epidic. Act. V. Sc. I,* lunulam, natalitio die, cum armilla et annulo datam eſſe, memorat. Iſidorus, *L. XIX. Orig. c.* 31, ait, lunulas eſſe ornamenta mulierum, in ſimilitudine lunae, bullulas aureas dependentes. Fuit praeterea lunula in calceis patriciorum Romanorum inſigne ſummae nobilitatis. Vnde Statius, *Lib. V, Sylu.* 2, *patriciam lunam* appellauit. Non nulli per illam lunulam intelligunt uncinum in prima calcei fronte infixum; unde et calceos uncinatos dictos fuiſſe arbitrantur. Alii fibulam eburneam lunae corniculantis ſpecie fuiſſe tradunt; hucque Philoſtrati deſcriptionem referunt, lunulam talem appellantis ἐπισφύριον

ἐλεφαν-

ἐλεφάντινον μηνοειδές. Iſidorus uero, *L. XIX Orig. c.* 34, refert, lunulam illam non ſideris formam, ſed notam muneri centenarii, ſignificaſſe; quod initio patricii ordinis Senatores centum fuerint. Qua de re uideantur Th. Dempſterus, *ad Roſin. Antiqu. Rom. l. V*, Balduinus, *de calceo c.* 9, et alii, qui cumprimis rem ueſtiariam expoſuerunt. Sufficit nobis, hinc intelligi poſſe, *lunulas* fuiſſe inſtrumenta quaedam et ornandis et coſtringendis rebus idonea. Cuiusmodi lunulae et in uoluminibus ueterum adornandis locum habere potuerunt. Peculiaris interpretatio loci Auſoniani eſt, quam Elias Vinetus ſuppeditauit, cenſens, *menidem* eo accipi pro initio, quod Illiados Homericae initium ſit: Μῆνιν ἄειδε θεά. Sed haec ſententia non immerito improbatur. Μῆνις enim quod iram notat, μήνιος facit; uidemus autem, Auſonium non *a prima menie*, *ſed menide* dixiſſe. Aliquantum probabilius Turnebus, *Aduerſ. L. XXII, c. X*, menidem de lunula picta interpretatur. *Veteres*, inquit, *ut in calce librorum coronidem appingebant, ita, ut ſuſpicor, in fronte lunulam ad ornatum deſignabant. Huius ſuſpicionis cauſſam nobis Auſonius praebet, ita ſcribens; Quos legis a prima deductos menide libri, &c. Menis autem eſt lunula.* Vnde fortaſſe doctiſſimus Saldenus *C. I de libris legendis*, in hanc coniecturam incidit: *Non auſimus*, inquit, *aſſerere, a ueteribus factum id forſan eſſe, quod libros ſuos hoc ornatu inſignitos fortunatiores fore ſperarint; quoniam Lunam, uel Lunum, Diis ſuis accenſebant. Doctiſſ. Geuſſius MENE mercatorum idolum (in L. de uictimis humanis, P. 1, c. 1,) huc etiam refert, per quod Lunam intelligi uult. Sed coniectura haec non usquequaque probabilis eſt.* Verum aliorum iudicio permitto, annon ea, quam primo loco dedimus, coniectura iſti Turnebi ſuſpicioni, quae alia hucusque ratione firmari non potuit, ſit praeferenda. Illud certe capere ſatis nequeo, quod Turnebus ſtatuit, Tibullum, Ouidium, Martialem, hanc ipſam menidem per cornua ſignificaſſe. Etenim alia erant ornamenta cornua illa librorum, capitula nempe, uti ſupra dixi, ebore, argento, aliaue materia formata, et extra frontes uoluminum eminentia; aliud uero ornamentum

H tunc

tunc *menis* fuiſſet, ſi ſuſpicante Turnebo, ſignum quoddam lunae in fronte librorum notaſſet, adeoque coronidi, ſeu ſigno in fine librorum appicto, quaſi reſpondiſſet. Ceteroqui uero non adeo incongruens foret, per *menidem* cornua librorum deſignari. Quod autem corrigias, ſiue *lora*, attinet, quibus ueteres in colligandis conſtringendisque uoluminibus uſi ſunt, et quae *Fig. III, lit. h* et *i* notauimus, res clarior eſt, et euidentioribus conſtat teſtimoniis. Neque ambiguum habeo, quin pro lubitu librariorum auctorumue eiusmodi ligamentorum non idem ſemper color, nec eadem fuerit materia. Catullus, *Epigr. XXII. ad Varum*, *LORA RUBRA* uocat. Lora autem, obſeruante Perotto, *in Cornu copiae*, alioqui proprie ſunt orrigiae ex corio; quas Graeci *ἱμάντας* appellant: deinde funiculi aurei, argenteique, qui collo geſtari ſueuerunt, imo quaecunque ligamina. Hinc libri talibus loris colligati a Martiale *conſtricti* dicuntur. Ita enim Poeta, *L. XIV Epigr.* 37, ſcrinium librarium introducit loquens:

Conſtrictos niſi das mihi libellos,
Admittam tineas trucesque blattas.

Sunt, qui hic pro *libris conſtrictis* opinantur legendem eſſe *conſtructos*: at praeter neceſſitatem. Ait enim Martialis, conſtringendos eſſe libros, et ſic in ſcrinio reponendos, ne ſoluti puluere uermibusque corrumpantur. Huc adeo referri etiam poſſunt illa Ciceronis uerba, *L. IV. Ep. V. ad Attic.* prout a multis non male leguntur: *Bibliothecam mihi pinxerunt conſtrictione et ſittybis* (*σιλλύβοις*) Apud Lambecium, *T. IV*, *p.* 320, *Biblioth. Vind.* licet uidere imaginem Petri tenentis uolumen conſtrictum, ſed ſine umbilicis. Similiter librarium cum uoluminibus conſtrictis, quamuis admodum exiguis, apparet etiam iuxta imaginem Lucæ Euangeliſtae, acta Apoſtolorum in uolumine exarantis; quam ex eodem Lambecio, *fig. VII*, protulimus. Neque minus formam huiuscemodi conuoluti conſtrictique uoluminis *fig. III.* exhibuimus.

XXIV. Eſt adhuc aliud ornamentum, quod uoluminibus commemorato modo compoſitis demum addi ſolebat. Erat enim oper-

operculum quoddam atque tegumentum modo ex membrana, modo ex alia quauis idonea materia compoſitum, quo libri quaſi ueſtiebantur et obducebantur, adeo quidem, ut non agglutinaretur uolumini, ſicuti πιττάκιον, ſed ſeorſum, tanquam ueſtis quaedam, uel iniiceretur, uel deponeretur. Quale quid adhuc hodie in Iudaeorum uoluminibus cooperiendis obſeruare licet. Et talia inuolucra dici poſſunt σιττύβαι, uti ſupra monuimus. Σιττύβαι enim appellantur ſcortea librorum integumenta, et ueſtes e corio. Qua de uoce uide I. G. Graeuii notas in Epiſtolas Ciceronis ad Atticum, *L. IV, Ep.* 4. Atque huc referunt etiam nomen φελόνης. Etenim auctori Etymologici magni φελόνης eſt εἰλητὸν τομάριον μεμβράϊνον, ἢ γλωσσόκομον, ἢ καὶ χιτώνιον. Quibus ſimilia Heſychius, Phauorinus, aliaque Gloſſaria habent. Sed hac de uoce alio a nobis plura dicentur. Ceterum eadem inuolucra *libros* ipſos etiam appellari conſueuiſſe, obſeruarunt Statius et Iſ. Voſſius, ad haec Catulli uerba:

Chartae regiae; noui libri, noui umbilici;
Lora rubra; et cetera.

Sed Iſ. Voſſius, et item plures alii iſta inuolucra cum σιλλύβοις aut συλλάβοις, de quibus *n. XXII* egimus, ſaepius confunderunt. Neque facile reperias, ubi haec ſatis accurate et diſtincte ſint explicata Nimirum uolumina, iam compoſita, membraneo alioue tegumento inuoluebantur; a quo diuerſa erat illa membranula, quae orae ipſius uoluminis in auerſa parte agglutinata titulum libri gerebat. Haec autem membrana, quae inuolucro inſeruiebat, uariis ornabatur coloribus, pro auctorum ſtatu et conditione: inprimis croco, aut etiam purpura tingebatur; ita tamen, ut color interios a colore exteriore aliquando diſcrepaſſe uideatur. Atque de eiusmodi inuolucro bicolorem Perſii membranam nunc interpretari malim, quam de ipſo libro, ſeu de membrana, in qua ſcribebatur. Ait enim Perſius, *Satir. III:*

Iam liber, et poſitis bicolor membrana capillis,
Inque manus chartae, nodoſaque uenit arundo.

Vbi Theod. Marcilius monet, bicolorem membranam introrſum

candidam, extrorſum luteam purpuream ue fuiſſe. Cornutus uero, aut quisquis ueterum interpretum fuit, in eundem locum ſcripſit, ambiguam eſſe bicoloris membranae rationem: aut enim bicolorem membranam dici, quia quondam capillos habuerit; aut quae bicolor facta ſit, ubi poſuit capillos; aut, quod pars crocea pars glutinata apud antiquos fuerit. Luculenter autem hanc membranam, quae inuolucrum fuit, a συλλάζω, ſeu a membranula titulum referente, diſtinxit Tibullus in elegia ſaepius a nobis citata. De inuolucro enim locutus, cecinit:

Lutea ſed niueum inuoluat membrana libellum.

De συλλάζω autem, ſeu, ut alii uolunt, de σιλλύζω ac titulo libri, dixit:

Summaque praetexat tenuis faſtigia chartae,
Indicet ut nomen litera picta tuum.

Ad hoc ipſum inuolucrum reſpexit Martialis, *L. I Epigr.* 67: *Liber*, inquit, *cultus membrana.* Vbi Perottus ſcribit: *membrana, i. e. corio, quo libri ueſtiuntur.* Et recte Gangraeus, *in Iuuenal. Satyr. VII*, *Membrana*, inquit, *aliquando pellis eſt, qua libri operiuntur; qua in ſignificatione Tibullus habet*, *L. III*, *El.* 1. *Aliquando membrana eſt, in qua ſcribebant.* Hoc integumentum Martialis, *L. X*, *Epigr.* 93, togam purpuream uocauit:

Perfer Ateſtinae nondum uulgata Sabinae
Carmina, purpurea ſed modo culta toga.

Et *Epigr.* 2, *L. III*, *dixit*:

Te purpura delicata uelet;

h. e. integumento purpureo, ſeu membrana rubente et purpurea, operiaris. Sindonem appellat idem Poeta, *Epigr.* 1, *L. XI*,

Quo tu, quo, liber otioſe, tendis,
Cultus ſindone non quotidiana?

Sindon, commentante Schreuelio, proprie amictus eſt, uel torale, uel ueſtis, ex tenui linteo; hic prouelamine libri. Idem inuolucrum his uerbis innuit Ouidius, *L. I Triſt. El. I.*

Nec te purpureo uelent uaccinia fuco.

Porphyrius, in epigrammate ſupra commemorato, hoc inuolu-

crum

Digitized by Google

crum nominauit *habitum purpureum.* Sic etiam LXX interpretes, referente Ioſepho, ἐν τῶν ἐπειλημάτων, *ex in uolucris;* uolumen diuinae legis protulerunt. Ac Lucianus etiam, *in libro de philoſophis mercenariis*, de huiusmodi inuolucro purpureo loquitur: Ὅμοιοί εἰσι τοῖς καλλίστοις τούτοις βιβλίοις, ὧν χρυσοῖ μὲν ὀμφαλοὶ, πορφυρᾶ δὲ ἔκτοσθεν ἡ διφθέρα. Quo pertinet et locus, ſupra *n. V*, citatus, ubi Lucianus hominem indoctum, ſed librorum emacem, inter alia ita alloquitur: καὶ διφθέρας περιβάλλεις. Non uero, ut opinor, in communi uſu fuerunt iſta inuolucra; cum ſic uolumina nimium ſpacium in bibliothecis occupaſſent, cumque iam a ſitu et puluere defenderentur, dummodo probe conſtricta in loculis ſuis cuſtodirentur. Sic Ouidius de ſuis libris absque his integumentis in ſcrinio repoſitis loqui uidetur, *L. I Triſt. Eleg. I:*

Cum tamen in noſtrum fueris penetrale receptus,
Contigeriſque tuam, ſcrinia parua, domum:
Aſpicies illic poſitos ex ordine fratres,
Quos ſtudium cunctos euigilauit idem.
Cetera turba palam titulos oſtendit apertos,
Et ſua detecta nomina fronte gerit.

Singularis uero ſplendoris cauſſa inuoluebantur uolumina, et quando auctores opera ſua aliis dedicabant. Ac interiori quidem inuolucri huius parti, ſi quid coniectura aſſequi poſſum, inſcriptio, ſeu dedicatio uoluminis, aliquando indebatur. Suſpicandi occaſionem mihi dedit Martialis, in *epiſtol. dedicator. L. II Epigramm.* Poeta enim, uelut admonitu Deciani, cui uolumen ſecundum Epigrammatum dedicauerat, epiſtolam abrumpens: *Debebunt tibi*, inquit, *ſi qui in hunc librum inciderint, quod ad primam paginam non laſſi peruenient.* Quodſi enim lectores longa dedicatione defatigati demum ad primam uoluminis paginam accederent illa non in ipſo uolumine, ſed extra uolumen, puta commodiſſime in membranaceo inuolucro, ſcripta fuerit, oportet. Similiter hoc ipſũ idem Poeta indicat, in dedicatione Libri VIII Epigramatum ſuorum. *Quod*, inquit, *ut cuſtoditurum me lecturi ſciant, in ipſo libelli*

huius

huius limine profiteri breuiſſimo placuit epigrammate. Si enim epigramma fuit in limine libelli, dedicatio extra illud limen ſcripta fuiſſe uidetur.

XXV. Quibusuis igitur uoluminum ornamentis, quorum quidem ratio nobis conſtat, hactenus ſigillatim expoſitis, nunc etiam complicandorum, et explicandorum uoluminum modum breuibus trademus. Quomodo conueluerint ſua ueteres uolumina, ex antecedentibus facile intelligitur. Opus enim, eo, quo, diximus, modo praeparatum, inſtar ſpirae, ſeu rotuli, conuoluendi initio a fini facto, ſeu ab umbilico uoluminis. Quo fiebat, ut, inuoluminibus unico umbilico inſtructis, σίλλυβος primae uoluminis paginae additus, in quo nomen auctoris et titulus libri conſignatus erat, in auerſa parte maneret, facileque conſpiceretur. Quo uero ipſum uolumen conuolutum poſſet contineri, uel uncis, uel loris quibusdam, conſtringebatur; deinde inuolucro, ſiue externa membrana, aut ſidone, circumdabatur, ſericeis purpureisue laciniis ad maiorem ornatum aliquando propendentibus. Horatius *conuoluere uolumen* dixit: *uolumen in breue cogere.* Ita enim ille, *Epiſtol. XX, L. I*, de libro ſuo, cui praedicit, fore, ut ob lectoris ſatietatem ſtatim iterum conuoluatur, et quaſi in anguſtias cogatur, ait:

Quid uolui? dices; ubi quis te laeſerit, et ſcis
IN BREVE COGI, *quum plenus languet amator.*

Ex quo quidam cenſent, *breuiarium* et *breue*, ſeu, *breuem libellum* dici coepiſſe; quod breuior illius et compendioſior conuolutio pariter ſit atque euolutio. *Quam de re uideatur Rappoltus ad Horatium, c. XL.* Si uero legere uolebant huiusmodi uolumina, ea explicare et euoluere neceſſe habebant. Hinc Martialis, *L. XI, Epigr. I*, uaticinans libro ſuo, cum non lectum iri, ait, fore, ut ne quidem euoluatur:

Quo tu, quo, liber otioſe, tendis,
Cultus ſindone non quotidiana?
Num quid Parthenium uidere tentas?
Vadas, et redeas ineuolutus.

Ex

Ex iis autem, quae ſupra dixi, euoluenti etiam uoluminis ratio non aegre percipitur. Demtis enim loris, uncisque relaxatis, uolumen explicabatur, adeoque lectoribus patebat., et *explicitum* erat. Vnde in antiquis libris MSCtis, ſeruata ueteri formula, *explicit liber*, item, *explicit liber feliciter*, reperitur. Quibus uerbis ſignificabant, peruentum eſſe ad finem uolumis, quod plane explicitum eſſe atque euolutum. Hinc expono illa Ciceronis uerba, *Epiſtol.* 25, *L. IX ad Famil.* Παιδείαν κύρου *totam in hoc imperio explicaui.* h. e. interea temporis, quoad prouinciae praefui, Xenophontis Librum de inſtitutione Cyri ad finem usque perlegi. Vbi contra Manutius, *in Comment. ad h. l.* uerbum *explicaui*, interpretatus eſt: *reipſa ſum executus.* Hac de re Hieronymus ad Marcellam, *Epiſtol.* 137: *Solemus*, inquit, *completis opuſculis ad diſtinctionem rei alterius ſequentis medium interponere:* EXPLICIT, *aut* FELICITER, *aut aliquid eiusmodi.* Videtur autem iſta uox quibusdam decurtata ab *explicitus*, uel *explicitum*. Sic, *explicitus tractatus*, legitur apud Vlpianum; et Martialis, *L. XI*, *Epigr.* 108, dicit:

Explicitum nobis usque ad ſua cornua librum,
Et quaſi perlectum, Septiciane, refers.

Nec minus Carolus Freſneus, *in Gloſſar. Lat.* monet, codicibus melioris notae adſcriptum eſſe: *explicitus eſt liber.* Poſterioribus tamen ſaeculis hoc uerbum, *explicit*, pro integro habitum atque amplius inflexum eſt. Ita enim in codicibus MSC. Bibliothecae Paullinae, exempli gratia: *expliciunt excerpta L. VI. Sancti Clementis.* Item: *Expliciunt Homiliae S. Caeſarii, Epiſcopi, ad Monachos*, et ſimilia. Peculiaris autem ratio fuit, quam, Salmaſio obſeruante, ueteres in euoluendis uoluminibus adhibuerunt. Nimirum, ubi Martialis, *L. I Epigr.* 67, de libro ſuo, ſeu charta nondum uulgata, dixit:

Quae trita duro non inhorruit mento;

Salmaſius, *in exercit. Plin. p.* 278, hunc locum ita expoſuit: *In euoluendis chartarum uoluminibus partem adhuc ineuolutam mento ſubiiciebant; primorem uero partem ſubinde explicantes ambabus*

babus tenebant manibus , ſimulque legebant , eam interim, quae nondum erat explicita , ſub mento conuolutam tenentes. *Hinc de charta uirgine , et quae adhuc intacta erat , dicebant , eam mento tritam non eſſe : horridior quippe fiebat manibus et mento trita , excitatis inarum fibris*, h. e. auctore Feſto, tenuium chartae filimentorum , quae in chartis uſu detritis ſubrigebantur, et ueluti barba aſperos reddebant libros. Vt uero auctor celeberrimus hanc ſuam ſententiam confirmaret, attulit epigramma Stratonis *ἀνέκδοτον*, quo ad eandem conſuetudinem reſpici uidetur:

Εὐτυχὲς, οὐ φθονέω, βιβλίδιον, ἦρα σ᾽ ἀναγνοὺς
Παῖς τις ἀναθλίβει πρὸς τὰ γένεια τιθείς.

Equidem me iſtam euoluendorum uoluminum rationem ab aliis obſeruatam legere, non memini : niſi alium quendam locum in Martiale mihi reperiſſe uidear, quo poeta ad eundem fortaſſe morem allundens, librum ſuum, *Epigr.* 87, *L. IV*, his uerbis allocutus eſt:

Si uis auribus Atticis probari,
Exhortor moneoque te, libelle,
Vt docto placeas Apollinari.
Nil exactius eruditiusque eſt,
Sed nec candidius benigniusque.
Si te pectore, ſi tenebit ore:
Nec ronchos metues malignorum,
Nec ſcombris tunicas dabis moleſtas.

Quibus addas, ſi lubet, haec eiusdem Martialis, ex *L. X Epigr.* 93.

Vt roſa delectat, metitur quae pollice primo,
Sic noua, nec mento ſordida charta iuuat.

Nicolaus Perottus autem, et alii durum mentum, de quo Martialis loquitur, non pro mento lectoris, ſed pro ipſa chartae barba , accipiunt, dicentes: *horrere mento*, eſſe, horridam barbam emittere. Quod, ſi de libris uſurpes, nihil aliud ſignificare uolunt, quam nimio uſu ſordes ac pilos contrahere. Quam interpretationem etſi exploſerit Salmaſius ; hoc tamen loco non plane ſilentio praetereundam duxi, ratus, ſi quis hanc ſententiam admiſerit

ſerit, tunc non aliud, ſed ueluti ſimile fore, ad ſuperio loca explicanda ex eiusdem Martialis *L. XIV, Epigr.* 83, proponi ſolet:

Ne toga barbatos faciat, uel penula, libros;
Haec abies chartis ſaecula longa dabit.

Vebi Salmaſius, praeter neceſſitatem, togam et penulam interpretatus eſt integumenta librorum ex togae et penulae pannis parata; cum poeta uelit, ut chartacei libri ideo tegantur tabula abiegna, ſiue ἐγχειριδίῳ quodam, (de quo impoſterum agemus,) ne manu, uel ueſtimentis lectorum atterantur, piliſque hirſuti fiant. Etenim, non eo tantum modo, quem Salmaſius indicauit, uolumina legentes tenuerunt;(id quod cum quidem potiſſimum fieri potuit, cum uolumina minora eſſent, et cum quis ea ſtans legeret:) ſed alia etiam, ut opinor, quauis ſibi commoda ratione illa explicuerunt, tractaruntque. Inprimis uero, dum ſederunt, libros ſinu receptos tenuiſſe uidentur. Cuius rei teſtes aliquot uetuſtae imagines mihi hucusque obuenerunt.Ita et Raph.Fabretus, *Inſcription. Artiq. c. VIII, n.* 136. meminit alicuius uetuſti monimenti in quo uir togatus, cum uolumine in ſinu répraeſentatus eſt. Imprimis uero Poetas huc reſpexiſſe, paſſim inuenio. Hinc Ouitius, *L. I. Triſt. Eleg. I,* ait:

Si quis erit, qui te, quod ſis meius, eſſe legendum
Non putet, e gremo reiiciatque ſuo;
Inſpice, dic, tirulum reliqua.

Item Martialis, *L. II, Epigr. VI.*

Hae ſunt, ſingula quae ſitu ferebas
Per coruiuia cuncta, per theatra.

Et *L. III, Epigr. V*:

Eſt illi (Iulio) *coniux, quae te manibusque ſinuque*
Excipiet, uel ſi puruerulentus eas,

Neque enim opus eſſe arcitror, ut cum Ramireſio ſtatuamus, formulam illam: *ſinu ferre*, aut, *excipere ſinu*, in his locis omnibus μεταφορικῶς poni, pro eo, quod alias nos charum habere dicimus. Vnum reſtat, quod non poſſum, quin hoc loco paucis adhuc attingam. Deprehendi nimerum, olim non ſolum iis, qui ſaripta ſua publice recitarunt, ab auditoribus uarie acclama-

I matum

matum ; ſed eosdem pariter ac libros ipſorum, ſi placuiſſent, amplexu et baſiis exceptos eſſe. Qua de re Martialis loquitur, *L. I. Epigr, IV :*

Audieris cum grande Sophos, dum baſia captas;
Ibis ab excuſſo miſſus in aſtra ſago.

Quibus uerbis poeta libro ſue foras exire geſtienti futuros caſus praedixit, monuitque, cum audierit acclamari ſibi: σοφῶς *pulchre, bene, recte, euge*, aut aliis huius generis formulis; ne putet, ſincere ſibi acclamatum: etenim fore, ut, dum ſperet captetque approbationem. (quam amplexu et baſiis teſtari ſolebant;) gramio quidem auditorum excipiatur, at per ludibrium et contemtum ſago in ſublima iactetur. Quibus haec addas ex eodem Martiale, *L. I. Epigr. LXXXII :*

-- Circum pulpita noſtra
Et ſteriles cathedras, baſia ſola crepant.

Quem ritum ſi ad animum reuoco, uenit in mentem cogitare, annon ex eo ipſo et Graecum Stratonius epigrāma, et quaedam Martialis loca ſuperius allata, haud minus commode explicari queant. Sed nolo haec pluribus perſequi; quoniam nunc tempu eſt, huius diſputationis finem facere, ne impendio longior Lectori beneuolo nimium moueam faſtidium.

XXVI. Haec itaque ſunt, quae de conſtructione et ornamentis uoluminum, tum apud Romanos, cum apud Graecos, olim uſitatis, in praeſens commentari uolui. Neque uero ducito, quin in nonnullis rebus aliquando uariauerint librarii, et quaedam ex ſuo ingenio aliter atque aliter formauerint, prout noſtri etiam num librorum compactores ſolent. Nos uero ea propoſuimus, quae utplurimum in uſu fuiſſe uidentur, et quemadmodum Poetae cumprimis ſua ſe opera exornaſſe ſunt teſtati. Impoſterum uero, (DEO fauente) de EBRAEORVM VOLVMINIBVS, DE CODICIBVS ſiue libris ueterum quadratis, DE PVGILLARIBVS ET CODICILLIS, DE EPISTOLIS, earumque complicatione atque obſignatione, DE LITERIS LAVREATIS, DE GRAPHIIS ET RELIQVIS INSTRVMENTIS SCRIPTORIS DE ARCVLIS ET RELIQVIS INSTRVMENTIS SCRIPTORIIS, DE ARCVLIS ET SCRINIS, in quae libri reponebanturr, DE LIBRARIIS ALIISQVE PLVRIBVS, agemus.

EXPLICIT. DISPVT. II DE ORNAM. LIBROR. VET.

0052 65941